

RESEARCH PAPERS

from the Department of Social Sciences

Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi

Research Paper no. 10/02

**Udkast til en kritisk normativ teori for
socialt arbejde**

Lektor Peter Høilund & Lektor Søren Juul

Roskilde University, Denmark

Research Paper no. 10/02

**Udkast til en kritisk normativ teori for
socialt arbejde**

Lektor Peter Høilund & Lektor Søren Juul

Roskilde University, Denmark

Research Papers from the Department of Social Sciences, Roskilde University, Denmark.

Working paper series

The Department of Social Sciences is one of the largest at Roskilde University with 43 permanent scientific personnel together with several Ph.Ds, and other teaching staff. Most of the academic personnel have a background in economics, political science or sociology. It is a general goal of our department and the rest of Roskilde University to foster interdisciplinary teaching and research. The later can be seen from the four main research lines of the department, namely:

- ❖ Welfare State and welfare society
- ❖ Public organisation and poliy analysis
- ❖ Innovation and processes of change in service and industry
- ❖ Institutions, actors and institutionalisation
- ❖ Public sector economics, organisation and planning

The Research Papers from the Department of Social Sciences are edited by Associate Professor Anders Chr. Hansen

Please note that:

The papers are on a 'work in progress' form, which means that comments and criticisms in the form of feed-back are welcomed. For this purpose, the address(es) of the author(s) is specified on the title page. Readers must also be aware that the material of the working papers might be printed later in journals or other means of scientific publication in a revised version.

© The author(s)

All rights reserved. No part of this working paper may be reprinted or reproduced or utilised in any form or by any electronic, mechanical, or other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any information storage or retrieval system, without permission in writing from the author(s).

ISSN 1399-1396

Abstract

The article presents a normative theory for practical social work which is based on the assumption that social work is only good when it supports human flourishing, or, in other words, when it increases the citizen's possibility to pursue his or her own vision of the good life.

The article takes point of departure in a discussion of the idea of recognition and the struggle for recognition as a fundamental human need. Inspired by the works of respectively Habermas, Honneth and Forst, the argument is asserted that the social workers' recognition of the citizens as ethical and legal persons is the basic precondition for social work to lead to human flourishing.

From here, the article goes to show that in contemporary social work the recognition fails and is bound to fail. Referring a range of surveys, it is portrayed how the extensive modernisation of the public sector has led to the result that political and economic theories and forms of regulation have colonised ethics and law in the social institutions. The consequence of this is that methods and instrumental ways of thinking have taken over and affect not only *the institutional judgement* but through this also *the social judgement* in the meeting between social workers and citizens.

The article connects the conceptualisation of these two types of judgement to the idea of struggle for recognition. In the social institutions there are struggles for recognition concerning the values and interests that are to be present in the institutional judgement which as a kind of 'generalised other' is the frame for practical social work. The social worker is both subjugated to the institutional judgement and inclined to fight to gain influence on it. It is in this struggle that the content of the social judgement is formed. The social judgement is displayed in the social worker's actual meeting with the individual citizen, and as such, it is via this judgement that the ethical and legal recognition has to take place.

The critical normative perspective of the article is concretised with the formulation of an ideal model of an institutionally formed social judgement that has recognition of the citizen as an ethical and legal person as its foundation. Beginning with alternative institutional struggles, the ideal model presents a social judgement that invites the social worker to fight for the establishment of a minimal relationship with the citizen (termed struggle for love) as the basis for an authentic conversation and hence for recognition of the citizen as an ethical and legal person. The ideal social judgement is summed up to four guidelines for the meeting between the social worker and the citizen, and it is emphasised, that the needed change in social work will take place in a hermeneutic, historical process in which the concrete practice and the ideal interact and influence one another mutually.

Finally, the established normative ideal is confronted with the theoretical reflections of Bauman and Foucault. The forces which the normative ideal is up against in the contemporary social institutions are analysed, and it is concluded that the purpose is not to abolish instrumental ways of thinking and methods, but to formulate a

second language which seeks to balance the presence of these with social justice and mutual recognition.

Keywords: Social work, Recognition, Human flourishing, Normative critical theory, Judgement

Address for correspondence: perterh@ruc.dk, srjuul@ruc.dk

Udkast til en kritisk normativ teori for socialt arbejde

By Lektor Peter Høilund & Lektor Søren Juul, Roskilde University,
Denmark

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	7
Del I: Anerkendelse, social retfærdighed og identitet	9
Anerkendelse i et idéhistorisk perspektiv	9
Kommunitaristiske og liberalistiske opfattelser af anerkendelse.....	11
Anerkendelse som normativ samfundsteori og som betingelse for identitet	13
Anerkendelse som diskursetik	13
Anerkendelse som betingelse for identitet.....	14
Sammenfatning.....	19
Del II: Anerkendelse og normative strukturer i praktisk socialt arbejde.....	20
Tendenser i socialt arbejde.....	20
Juraens og etikens tabshistorie i de sociale institutioner	22
Anerkendelsessfærer i socialt arbejde.....	26
Borgeren som etisk person	26
Borgeren som juridisk person	28
Social dømmekraft i institutionerne	31
Grænser for anerkendelse	39
Sammenfatning.....	40
Del III: Den sociale controls former.....	41
Socialt arbejde som social ingeniørkunst.....	41
Socialarbejderen som disciplinerings-tekniker.....	43
Institutionelle anerkendelseskampe.....	44
Sammenfatning.....	45
Litteratur:	47

Indledning

Formålet med denne artikel er at udvikle en normativ teori, der kan fungere som en kritisk standard for praktisk socialt arbejde – eller positivt formuleret: være en normativ referensramme for et godt socialt arbejde, der understøtter menneskelig opblomstring. Herved forstår vi et socialt arbejde, der styrker borgerens muligheder for at forfølge sin egen vision om det gode liv.

Vi betragter centrale dele af socialretten som beskyttelse af borgerens etiske autonomi i mødet med den sociale institution. Vi ser imidlertid i det sociale arbejde en tendens til, at instrumentelle tilgange koloniserer etiske og retlige hensyn til skade for den enkelte borger. Den kritiske normative teori, som vi i det følgende udvikler, søger at afbalancere instrumentelle, ofte økonomiske hensyn med social retfærdighed og gensidig anerkendelse.

Vi er især inspirerede af den nyeste udvikling indenfor Frankfurterskolens kritiske teori (Habermas, Honneth og Forst), og med udgangspunkt i deres arbejder diskuterer vi i artiklens første del det menneske- og samfundssyn, som et nutidigt anerkendelsesbegreb efter vores opfattelse må bygge på. I anden del udfoldes anerkendelsestanken som en ideel institutionelt dannet social dømmekraft, der udgør kernen i den kritiske normative teori, som vi udvikler. I denne del af artiklen vil det være nødvendigt at tilføre Frankfurterskolen et stærkere hermeneutisk perspektiv. I artiklens tredje del konfronterer vi det udviklede normative ideal med nogle magtteoretiske betragtninger hos navnlig Bauman og Foucault. Formålet er her at analysere de kræfter som et normativt ideal er oppe imod i den institutionelle anerkendelseskamp, hvor forskellige interesser kæmper mod hinanden.

I *del I* skal vi se nærmere på, hvordan Habermas, Honneth og Forst alle forsøger at udvikle en normativ teori om social retfærdighed og det gode liv. Deres tilgang er dog langt fra ens. Habermas forsøger at udvikle en normativ samfundsteori gennem en reformulering af Kants fornuftsbegreb indenfor rammerne af et diskursprincip og gør anerkendelse til et spørgsmål om respekt for det bedre argument. Honneth anlægger et andet perspektiv og forstår anerkendelse som en betingelse for menneskelig udvikling. Han trækker især på den unge Hegel og på Meads teori om den generaliserede anden og gør forskellige former for anerkendelse til en forudsætning for en vellykket identitetsdannelse. Disrespekt fører omvendt til identitetstab og til social eksklusion. Forst ønsker at formulere en retfærdighedsteori og understreger, at en sådan teori nødvendigvis må tage hensyn til de forskellige kontekster, som mennesker er situeret i. Hans pointe er, at der findes forskellige normstrukturer, og at etiske, retlige, politiske og moralske normer kræver forskellige begrundelser.

Disse forskellige perspektiver indenfor den kritiske teori udgør tilsammen en frugtbar referenceramme for udviklingen af en normativ teori for praktisk socialt arbejde. Helt overordnet tilslutter vi os diskursprincippet – sådan som det især kommer til udtryk hos Habermas og Forst – da dette princip efter vores overbevisning rummer vigtige kritiske potentialer. Vi argumenterer imidlertid for, at princippet er for abstrakt til at kunne være handlingsvejledende for institutionelle tænke måder og praktikker. Idealet om en herredømmefri kommunikation er ganske enkelt for langt fra den virkelighed, der findes i de sociale institutioner og må indtænkes klarere i en hermeneutisk begrundelsesstruktur. En idealmodel for det

gode sociale arbejder i samfundets institutioner lader sig ikke formulere uden reference til magtforhold og historisk frembragte barrierer for anerkendelse.

En normativ teori kan efter vores opfattelse ikke formuleres uden reference til, hvad et menneske er, og hvad der konstituerer et menneske (Honneth). På den anden side må normer kunne legitimeres samfundsmæssigt (Habermas og Forst). Honneths kobling af anerkendelse og identitet er åbenlyst relevant for et praktisk socialt arbejde, der sigter på menneskelig opblomstring. Hvis normer imidlertid skal kunne begrundes, må det ske gennem dialog indenfor de relevante begrundelsesfællesskaber. Her trækker vi i artiklen på Forsts sondring mellem forskellige normative kontekster.

I artiklens *anden del* analyserer vi udviklingstendenser i det sociale arbejde og søger, med afsæt i velkendte dømmekraftsteorier og i Honneths og Forsts arbejder, at udvikle en dømmekraft, som specielt retter sig mod det sociale arbejde. Vi fokuserer i særdeleshed på de sociale myndigheders anerkendelse af borgerne som etiske og juridiske personer. Vi underbygger en tese om, at den omfattende modernisering af den offentlige sektor i nyeste tid har ført til, at politiske og økonomiske teoridannelser og reguleringsformer har koloniseret etikken og juraen i de sociale institutioner. Denne udvikling har ført til, at jura og etik ikke udgør en tilstrækkelig modmagt over for dominerende instrumentelle tankegange. Selve lovgivningen indeholder ganske vist mange bestemmelser, der har til formål at beskytte borgernes etiske autonomi. Talrige undersøgelser dokumenterer imidlertid, at loven ikke implementeres i de udførende led.

Anerkendelse af borgeren som etisk og juridisk person må være udgangspunktet for et socialt arbejde, der sigter på menneskelig opblomstring. Vi introducerer derfor idéen om en anderledes social dømmekraft i de sociale institutioner, der bygger på anerkendelsestanken. Den udtrykker et ideelt korrektiv til den eksisterende dømmekraft, som er et resultat af govenance-prægede institutionelle anerkendelseskampe om, hvilke interesser der konkret skal anerkendes i det sociale arbejde.

Artiklens *tredje del* omhandler den sociale kontrols former. I denne del interesserer vi os for de kræfter, som idealmodellen for en social dømmekraft skal afbalancere – dvs. magtforhold, økonomi, politisk retorik, rutinerede tænkemåder, for blot at nævne nogle. Hvis det skal være muligt at vurdere den normative teoris forandringspotentiale, må den relateres til den rationalitet, der er fremherskende i de sociale institutioner, således som disse historisk har udviklet sig. Hverken Habermas, Honneth eller Forst er efter vores opfattelse institutionsteoretikere. Her har eksempelvis Bauman og Foucault mere at tilbyde. Bauman opfatter socialt arbejde som en art social ingeniørkunst, som vi hverken kan eller skal leve foruden. Han understreger imidlertid med næsten ætsende skarphed, at instrumentelle tænkemåder og standardmetoder ikke udgør nogen garanti mod umenneskelighed. Foucault opfatter socialarbejderen som en disciplinerings-tekniker og viser, hvorledes sociale praktikker er led i en omfattende adfærdsregulering og disciplinering af borgerne. Både Bauman og Foucault giver efter vores opfattelse et godt signalement af den sociale kontrols former, og en analyse af dem er en vigtig forudsætning for udviklingen af en kritisk normativ teori for socialt arbejde. De to teoretikere udgør derfor et vigtigt supplement til vores øvrige teorigrundlag.

Del I: Anerkendelse, social retfærdighed og identitet

Anerkendelse er i stigende grad blevet et kernebegreb i samfundsvidenskabelige diskurser vedrørende differentiering og social integration, legitimitet og social retfærdighed og menneskets identitetsdannelse gennem vellykkede socialiseringsprocesser. Det er en udbredt opfattelse, at stabiliteten og legitimiteten i vestlige demokratiske samfund bygger på en særlig form for gensidig anerkendelse mellem borgerne. Samtidig lægger filosofiske og socialpsykologiske retninger vægt på, at menneskets identitet er betinget af gensidige anerkendelsesrelationer både på det nære personlige plan og i forhold til samfundets retlige og politiske institutioner. Hermed bliver anerkendelsestanken også central for formuleringen af en normativ referenceramme for godt socialt arbejde.

Vi betragter anerkendelsestanken som en nødvendig socialfilosofisk forudsætning for, at socialt arbejde kan understøtte menneskelig opblomstring. Anerkendelse og kamp om anerkendelse er beslægtede begreber, som angår eksistentielle, personlige, institutionelle og samfundsmæssige forhold. Der er tale om de sociale bånd, som betinger en overensstemmelse mellem det individuelle og det almene. Det er først gennem gensidig anerkendelse, at rettigheder, pligter og medborgerskab kan fastholde det individuelle som en del af et større fællesskab.

Vi skal i denne del undersøge, hvad vi kan låne af Habermas, Honneth og Forst til udviklingen af en kritiske normativ teori. Vi begynder med en kort idehistorisk belysning af anerkendelsestanken, og i forlængelse heraf diskuteres henholdsvis liberalistiske og kommunitaristiske opfattelser af social retfærdighed. Heroverfor diskuteres Habermas' forsøg på at reformulere Kant indenfor rammerne af en intersubjektiv procedural diskursteori og Honneths forsøg på at konstruere et begreb om anerkendelse som forudsætning for vellykkede socialiseringsprocesser og som kritisk standard for det gode liv. En sådan teori må, som Forst understreger, sondre mellem forskellige normative begrundelseskontekster.

Anerkendelse i et idéhistorisk perspektiv

I Platons dialog *Faidros* fremstilles den menneskelige sjæl som en vogn med en kusk, der trækkes af to heste (Copleston, 1985:210). Den ene hest er ædel, ærbar og ærekær, den anden er balstyrig og uregerlig. Kuskens opgave er at få hestene til at trække i samme retning. Vognen er et billede på menneskets sjæl, hvor begrebet *thymos* spiller en central rolle som kusken, der styrer fornuften og begæret således, at begge anerkender en fælles retning. I bogen *Historiens afslutning og det sidste menneske* fra 1993, udvikler Fukuyama et liberalistisk anerkendelsesbegreb i forlængelse af Platons' *thymos* begreb. Fukuyama anvender *thymos*-tanken til at udvikle en anerkendelsesantropologi som alternativ til den traditionelle økonomiske rationalitet. I denne antropologi udgør anerkendelse forbindelsen mellem liberal økonomi og liberal politik.

Et centralt tema i Aristoteles' *Den nikomachæiske etik* (Aristoteles, 1985:207) er kærligheden og venskabet, som han analyserer på grænsen mellem det gode liv og retfærdigheden. Venskabet er ikke blot en følelse af forbundethed med andre, men et karaktertræk, der bygger på en erkendelse af, at et godt liv er et liv sammen med andre mennesker. Fællesskabet skal ikke blot sikre den enkelte livets opretholdelse men også skabe muligheder for, at mennesket kan leve et godt liv. Ud fra refleksioner over venskabet, som indeholder elementer af kærlighed, kommer

Aristoteles til, at etik og politik eksisterer på to forskellige niveauer og udmøntes i henholdsvis moralsk indsigt og retfærdige institutioner. Nutidige filosoffer som fx MacIntyre, Taylor og Ricoeur har hentet betydelig inspiration i Aristoteles' socialteori, og det er gennem studier af Platon og Aristoteles, at Hegel udvikler sin anerkendelsesfilosofi.

Anerkendelsestanken udgør et centralt element i Hegels filosofi og udvikles løbende op gennem forfatterskabet. Navnlige to positioner er af betydning i Hegels udvikling af anerkendelsestanken. Det drejer sig om traditionen efter Machiavelli og Hobbes samt Kants filosofi. Machiavelli og Hobbes indfører det atomiserede menneskesyn, hvorefter mennesker er frakoblet såvel etik som historie. Mennesket er ikke, som Aristoteles antog, et politisk eller socialt dyr, men nærmere en egoistisk kriger, der kæmper for sin egen overlevelse. Hegels projekt går i høj grad ud på at tilføre samfundsfilosofien den tabte historiske og etiske dimension. Han låner fra Hobbes forestillingen om alles kamp mod alle. Der er imidlertid ifølge Hegel tale om en anden kamp end den, som Hobbes taler om, nemlig en anerkendelseskamp. Tanken hos Hegel er, at fuldkommen menneskelig opblomstring er afhængig af veletablerede etiske relationer, særligt kærlighed, ret og etisk liv (Sittlichkeit). Sådanne relationer kan kun etableres igennem en konfliktfyldt proces, som Hegel betegner anerkendelseskamp.

Hos Hegel kan anerkendelsestanken samtidig ses som en videreførelse, kritik og revision af Kants etisk-praktiske filosofi om agtelse og om den enkelte persons værdighed, myndighed og status som juridisk person. Hegel adskiller sig imidlertid fra Kant ved at forbinde mennesket med samfundet og det sociale, altså med en historisk social kontekst. Mennesket er netop et menneske i forhold til andre mennesker i konkrete sociale sammenhænge. Relationen mellem mennesker, der gør det klart for hinanden, at de opfatter hinanden som menneskelige væsner, kalder Hegel for anerkendelse. Den grundlæggende forskel i forhold til tidligere politisk filosofi – fx Hobbes og Kant – er, at Hegel ikke opfatter mennesket som et atomiseret individ omgivet af et tilfældigt socialt rum, men derimod en enhed af socialitet og individualitet. Hegel hævder således, at det enkelte individs bevidsthed om sig selv kræver et forhold til andre selvbevidstheder, hvorved selvbevidstheden bliver en slags kollektivt fænomen. Mennesket må således erfare noget sammen med andre mennesker for at udvikle sig socialt. Hegel fremstillede i den forbindelse en karikatur af Kant, der meget godt illustrerer forskellene. Kant tror, sagde han, at man kan lære at svømme, inden man springer i vandet! (Wind, 1998).

Forskellen på en natur- og en retstilstand bygger ifølge Hegel på anerkendelsestanken. Den andens anerkendelse er det grundlæggende element i etikken og etablerer retten via den socialitet, der følger heraf. Ret er således kun ret, hvis den er anerkendt som ret (Wind, 1998:12f). I et ureguleret felt vil risikoen for at parterne bliver slået ihjel være tilstede, og den enkeltes erkendelse af dette vil medføre den refleksion, at den ene kun virkelig kan hævde sig selv, hvis han eller hun er anerkendt af den anden (og omvendt). En gensidig anerkendelse vokser frem og danner personer, som er sig bevidste, at de er lige så meget et 'jeg', som modparten er det. Her er tale om en formidling mellem alment og individuelt. Der er visse lighedspunkter med Hobbes forestilling om en oprindelig samfundskontrakt mellem de ensomme ulve, men forskellen er, at Hobbes forudsætter færdige subjekter, mens Hegel skildrer, hvorledes subjektiviteten bliver til gennem gensidige anerkendelsesrelationer (Bukdahl, 1996:51). Yderligere er der

den forskel, at Hobbes er optaget af menneskets selvopretholdelse, mens Hegel interesserer sig for tilblivelsen af en social selvbevidsthed.

Efter Hegels død i 1831 opstod to skoler, som fortolkede Hegel i hver sin retning. Den første fik betegnelsen venstre- eller ung-hegelianerne, den anden højre- eller gammel-hegelianerne. Til den første skole hørte bl.a. Feuerbach, Marx og Engels, der i Hegels filosofi så en vision om frihed, samfund og den humanistiske tanke, mens den sidste skole læste Hegel som en konservativ forsvarer af det enevældige monarki. Sådanne skoledannelser kan man ikke sige eksisterer i dag, selvom Hegels værker stadig fortolkes i mange retninger. I vores egen tid drøftes anerkendelsestanken navnlig indenfor kommunitaristiske og liberalistiske teoridannelser, som trækker på henholdsvis et hegeliansk og et kantiansk perspektiv.

Kommunitaristiske og liberalistiske opfattelser af anerkendelse

Kommunitarismen har reageret stærkt på Kants og senere kantiansk inspirerede moralfilosoffers abstraherede individbegreb. Den er et frontalangreb på liberalistiske positioner, der fokuserer på individuelle rettigheder uden at interessere sig for fællesskabet. I hjertet af denne diskussion står to spørgsmål. Det første drejer sig om en kontrovers over muligheden af at formulere et formelt, universelt (deontologisk) begreb om retfærdighed uafhængigt af historisk specifikke forhold. Det andet drejer sig om, hvad frihed overhovedet er. Temaet er her, om frihed er et spørgsmål om individuelle rettigheder, eller om frihed implicerer integration i normdannende sociale fællesskaber (Cohen & Arato, 1994:8).

Individuel moralsk autonomi og universalisme udgør essensen i liberalistisk moralfilosofi fra Kant til Rawls. Hos Rawls viser inspirationen fra Kant sig bl.a. ved idéen om en universel menneskelig fornuft, der befriet for alle sociale konstruktioner – i en tænkt oprindelig tilstand, hvor ingen kender deres plads i samfundet – er i stand til at træffe moralske valg.

Til denne forestilling om en apriorisk individuel fornuft svarer idéen om lige individuelle frihedsrettigheder og princippet om rettens etiske neutralitet (Forst 2002:30ff). Efter dette princip står frie borgeres individuelle rettigheder over fællesskabets begreber om det gode liv. Af samme grund bliver det nødvendigt at sondre mellem etik og moral. Ethiske værdier gør ofte krav på at være etiske sandheder og på at repræsentere absolutte metafysiske eller religiøse standarder for det gode liv. Som sådan repræsenterer de imidlertid kun det gode liv for 'our kind of people' og kan ikke gøre krav på universel gyldighed. Moralske normer derimod – fx idéen om universelle menneskerettigheder – må være universelle. Det er normer, som af liberalisterne begrundes med idéen om medfødte naturlige rettigheder eller af forestillinger om en fællesmenneskelig interesse i fair spilleregler og/eller konsensus om betydningen af at anerkende alle mennesker uafhængigt af deres partikulære etiske identitet. Ifølge liberal deontologisk teori er lovens normative idé således at respektere borgerne som frie og lige individer, uanset hvilken konkret identitet, de måtte have.

Princippet om rettens etiske neutralitet overføres i megen liberalistisk teori til politikens område. Borgerne er i etisk differentierede samfund ikke forenede i et politisk fællesskab, der bygger på fælles værdier eller traditioner. Snarere er de forenede i kraft af en "modus vivendi" eller en "overlappende konsensus" (Forst,

2002:94ff) mellem etisk forskellige individer, der ikke desto mindre anerkender hinanden som ligeværdige medborgere i et demokratisk samfund. Politisk medborgerskab bygger således ikke på stærke etiske overbevisninger og drejer sig ikke om substantielle forestillinger om det gode liv. Det, der forener borgerne, er anerkendelsen af abstrakte demokratiske procedurer for konfliktløsning.

Den kommunitaristiske kritik angriber netop disse individualistiske og universalistiske grundantagelser og hævder, at liberalismens idealer bygger på en atomiseret, abstrakt og usammenhængende menneskeopfattelse. Individer befinder sig ifølge kommunitaristerne altid inden for en social kontekst. De socialiseres ind i etiske fællesskaber, der anerkender dem som medlemmer. Det er herigennem, de udvikler deres individuelle og kollektive identitet. Problemet ved individualismens kultur er, at den har undermineret fællesskabernes moralske stemme og i stigende grad har overladt det til den enkelte at finde holdepunkter i tilværelsen.

Det, der mere end noget andet er brug for i det senmoderne samfund (kommunitaristerne anvender betegnelsen post-moderne), er ifølge kommunitaristerne revitalisering af moralske værdier, som alle kan tilslutte sig. I modsætning til liberalisterne holder de sig ikke tilbage med at formulere nogle meget konkrete moralske målsætninger. Det drejer sig om at styrke familien og investere mere tid i børnene, at styrke traditionelle moralske værdier i skolerne, at genoplive lokale netværk og fællesskaber, at styrke fællesskabsfølelsen på arbejdspladserne, at styrke borgernes pligtfølelse i forhold til samfundets institutioner og at styrke den samfundsmæssige integration og nogle af de vestlige samfunds bærende værdier: demokratiet, forfatningen, menneskerettigheder og pligten til at behandle hinanden med respekt (Etzioni, 1994:247ff.). Det er gennem anerkendelsen af sådanne fælles værdier, at den enkelte bliver i stand til at forstå sig selv som et individ, der er forbundet med andre mennesker gennem en fælles kultur og en fælles historie.

Blandt andre MacIntyre (1985) har argumenteret for, at liberalisternes neutralitetsprincip ikke kan forsvares moralsk, men snarere er et resultat af en moralsk katastrofe. Den består i oplysningsprojektets forsøg på at konstruere et moralbegreb frigjort fra historiske traditioner, etiske praktikker og teleologiske opfattelser af menneskenaturen. Ifølge MacIntyres aristoteliske teori kan moral og etik ikke adskilles. Eftersom normer for ham altid drejer sig om etik, udspringer abstrakte normer af et abstrakt umotiveret sely, som ikke har nogen dybere bånd til andre. Hertil kommer, at liberalisternes idé om en moralsk begrundet etisk neutralitet skjuler den kendsgerning, at liberalismen selv bygger på en særlig forestilling om det gode liv: en radikal individualisme uden substans.

Kommunitaristerne vender sig også mod liberalisternes opfattelser af medborgerskab og demokrati, og igen drejer kritikken sig om liberalismens påståede atomisme og prioriteringen af individuelle rettigheder over det fælles bedste. I modsætning til liberalisternes abstrakte og substansløse deontologiske teori opfatter kommunitaristerne medborgerskab som noget etisk konstitueret, der er karakteriseret af bestemte værdier orienteret mod det fælles bedste. Social og politisk integration sikres således i kraft af fælles etisk-kulturelle værdier. Problemet ved den liberalistiske model er ifølge kommunitaristerne, at den savner det ethos, som karakteriserer et politisk fællesskab mellem borgere, der orienterer sig i forhold til fællesskabet.

Liberalisterne beskylder på deres side kommunitarismen for at være reaktionær, tilbageskuende og nostalgisk. Den har en tendens til at idyllisere traditionelle fællesskaber, hævdes det, og det overses, at der er massevis af eksempler på, at stærke etiske fællesskaber har fremelsket intolerante holdninger til forskellige mindretalsgrupper og mennesker, der ikke tilhører 'our kind of people'. Hvis fornuften udelukkende er et produkt af fællesskabet, hvorledes skulle det så være muligt for samfundsmæssige individer at forholde sig kritisk til et samfunds sociale praktikker og institutioner, spørger liberalt orienterede kritikere (Forst, 2002). Hermed rammer de et ømt punkt ved kommunitarismen, og ikke mindst af den grund er det vanskeligt at afskrive idéen om en universel fornuft, der kan udgøre en kritisk modmagt til fællesskabernes moralske stemme. Kommunitaristerne har imidlertid ret i, at liberalistiske moralfilosofiske positioner er tilbøjelige til at undervurdere kontekstens betydning. Der er således behov for en teori, der er i stand til at bygge bro mellem de to retninger.

Anerkendelse som normativ samfundsteori og som betingelse for identitet

I det følgende skal vi nærmere analysere Habermas', Honneths og Forsts forskellige tilgange til anerkendelsesbegrebet. Således bliver omdrejningspunkterne henholdsvis anerkendelse som diskursetik, anerkendelse som identitet samt forskellige begrundelses- og anerkendelseskontekster.

Anerkendelse som diskursetik

Vi er enige med Habermas, når han i *Faktizität und Geltung* skriver, at kommunitaristerne har et for stærkt og liberalisterne et for svagt fællesskabsbegreb (Habermas, 1996:296ff.). Selv placerer han sig et sted midt imellem og sætter sin lid til et solidarisk potentiale, som er indlejret i den menneskelige kommunikation. Han afviser naturretlige liberalistiske forestillinger om, at mennesket fødes med bestemte universelle rettigheder og pligter og opfatter heller ikke moral som en kontraktlig relation mellem rationelle individer. Ligeledes er han kritisk overfor kommunitaristiske forestillinger om, at moralske rettigheder og pligter er et passivt produkt af mere eller mindre tilfældigt forekommende fællesskaber. Mennesket er et kommunikativt og hermed socialt væsen, der hverken er socialt determineret eller orienterer sig frit og utvungent til andre mennesker og det eksisterende samfund. Derfor afviser Habermas, at der findes en apriorisk etik og moral, ligesom han afviser, at moralske normer kan hente deres legitimitet i fællesskabet. I stedet opererer han med en vision om en tvangfri (kommunikativ) samtale og et proceduralt retfærdighedsbegreb, efter hvilket det rette og det gode er dét, mennesker opnår konsensus om på basis af herredømmefri offentlige diskurser.

Efter vores opfattelse undervurderer Habermas den dominerende rolle, som overleveringen eller forforståelsen spiller i praktisk institutionel kommunikativ handlen. I forestillingen om konsensus – eller den tvangfri tvang i det bedre argument – taber overleveringen sin dominerende kraft. Den styrkelse af det hermeneutiske perspektiv, som vi søger at tilføje, giver forforståelsen en mere fremtrædende rolle, vel vidende at Habermas formentlig ikke ville acceptere dette (Habermas, 1981: 193).

Habermas kæder spørgsmålet om retlige og politiske normers legitimitet sammen med en teori om civilsamfund og deliberativt demokrati. Formålet er at erstatte forestillinger om staten som et etisk integreret politisk makrosubjekt med en teori om civilsamfundet. Dette samfund udgøres af en pluralitet af demokratiske foreninger, der konstant interagerer med staten og økonomien. Idéen om deliberativt demokrati repræsenterer et alternativ til både liberalistiske og kommunitaristiske teorier om politisk legitimitet. Deliberativt demokrati betyder, at hverken summen af enkeltindviders viljer eller en generel fællesvilje er kilden til legitimitet. Politiske og retlige normer retfærdiggøres i den proces, hvorigennem borgere i et samfund diskursivt og argumentatorisk kommer frem til enighed (i hvert fald indtil videre).

I modsætning til liberale teorier om ”modus vivendi” og ”overlappende konsensus” antager teorien om deliberativt demokrati, at det er muligt at gennemføre rationelle diskurser om etiske, politiske og moralske spørgsmål, som rækker ud over enighed om nogle få konstitutionelle essentialer. I modsætning til kommunitaristiske teorier gøres muligheden for konsensus ikke til et spørgsmål om tilstedeværelsen af en substantiel ’Sittlichkeit’ eller et spørgsmål om patriotiske medborgerlige dyder. Rationaliteten sikres gennem politiske viljesdannelsesprincipper efter procedurale kriterier, der er blevet udformet i offentlige diskurser mellem frie og lige borgere.

Spørgsmålet er imidlertid, hvor langt denne model bringer os. Habermas’ normative samfundsteori er baseret på en kontrafaktisk vision om en herredømmefri politisk offentlighed. Den reelt eksisterende offentlighedssfære er imidlertid inddelt i historisk betingede sociale lag, og magtforhold i institutionerne lader sig næppe uden videre opløse af en vision om deliberativt demokrati. Hvad sandsynliggør, at eksisterende magtstrukturer vil blive ophævet, fordi de strider mod samfundets normative idealer? Hvorfor er det så ikke allerede sket? Vil institutioner baseret på procedurale demokratiske principper kunne gøre krav på den samme legitimitet for alle borgere (de svage og de anderledes)? Disse spørgsmål kan kun besvares hensigtsmæssigt ud fra et mere konkret, hermeneutisk betinget ideal (jf. anden del).

Med sin procedurale normative teori undgår Habermas naturligvis beskyldninger om at ville universalisere partikulære fortolkninger af det gode liv, men spørgsmålet er, om modellen ikke bliver så abstrakt og teknisk – og så langt fra menneskers dagligdagsproblemer og -behov – at den ikke er i stand til at sige ret meget om, hvad der bevæger dem til at kæmpe for anerkendelse. At udtale sig om dét forudsætter efter vores opfattelse en teori om, hvad anerkendelse betyder for menneskers identitet, og (negativt formuleret) hvad disrespect betyder for deres socialpsykologiske sundhed og for evnen og viljen til at agere politisk. Det er netop her Honneths anerkendelsesteori har meget at tilbyde.

Anerkendelse som betingelse for identitet

Honneth skriver selv, at han med sin teori ønsker at mediere mellem på den ene side universelle og højabstrakte forestillinger om social retfærdighed, som har præget kantiansk inspireret filosofi (herunder Habermas), og på den anden side kommunitaristisk etik, der søger at fremme konkrete visioner om det gode liv. En normativ samfundsteori må ifølge Honneth være abstrakt nok til at imødegå mistroen om kun at repræsentere partikulære fortolkninger af det gode liv, og den må være mere konkret end kantianske henvisninger til menneskers individuelle

autonomi. Honneth viderefører Hegels tanke om, at samfundsfilosofien må bygge på et historisk og etisk perspektiv.

Problemet ved Habermas' kommunikative paradigme er ifølge Honneth, at det ikke medtænker mennesker af kød og blod – de historiske subjekter, som gennem deres handlinger reproducerer eller transformerer den sociale orden. Det er derfor, vi ønsker at tilføje Habermas' diskursprincip et stærkere hermeneutisk perspektiv. Virkelige mennesker opfatter ikke først og fremmest deres problemer som en følge af overgreb mod en universel moral, der er indlejret i den sproglige interaktion. De oplever i langt højere grad deres problemer som et spørgsmål om disrespect og mangel på anerkendelse i konkrete sammenhænge.

Honneth overtager fra Hegel den idé, at menneskers vellykkede identitetsdannelse er betinget af *gensidig* anerkendelse, og han konstruerer med sin anerkendelsesteori et begreb om det gode liv. Den gensidige anerkendelse betyder, at individet finder sig selv og sin frihed gennem den anden eller de andre. Det er en gensidig sætten hinanden fri, således at begge parter bekræftes som selvstændige og ligeberettigede. Dette krav om gensidighed betyder, at et ensidigt anerkendelsesforhold er et anerkendelsesforhold, der mislykkes.

Honneth tager afsæt i den unge Hegels filosofi, dvs. forfatterskabet frem til dét, der af mange betragtes som det første hovedværk, nemlig *Phänomenologi des Geistes* fra 1807. Han viser, at Hegel i sit helt tidlige forfatterskab udvikler en stadieteori om selvbevidsthedens dannelse, som han omdefinerer gennem resten af sit forfatterskab (Honneth, 1996:25). Stadieteorien hos den tidlige Hegel beskriver Honneth således: Første stadie er familie- og kærlighedsstadiet (Honneth, 1996:18): "Here, the component of individual personality recognized by others is 'practical feeling', that is, the dependence of individuals on vitally essential care and goods." Den efterfølgende retlige anerkendelse er (Honneth, 1996:19): "...characterized by legal forms of recognition, subjects are constitutively integrated only via negative liberties, that is, merely on the basis of their ability to negate social offers." Sidste stadie hos den helt tidlige Hegel er æresstadiet (the struggle for honour) som Honneth beskriver således (Honneth, 1996: 22): "This conflict is based not on a violation of an individual assertion of rights, but rather on a violation of the integrity of the person as a whole." Denne tredeling udgør et centralt element i Honneths socialfilosofi og er også væsentlig i vores teoriudvikling.

Idéen om gensidig anerkendelse som betingelse for en vellykket identitetsdannelse står centralt i Hegels forfatterskab. Honneth argumenterer imidlertid for, at den originale indsigt i dialektikken mellem individualitet og socialitet, som vi især finder i værket *System of Ethical Life* fra 1802, går tabt i hans senere værker og i *Retsfilosofien* erstattes af idéen om den absolutte ånds substantielle selvrealisering i staten. Hermed tabes idéen om en åben, uafsluttet og intersubjektiv konstituering af det menneskelige selv.

Honneth trækker derfor især på den tidlige Hegel og bygger på dennes grundantagelse om, at menneskets identitet er afhængig af gensidige anerkendelsesrelationer i 1) familie- og kærlighedslivet, 2) samfundets retlige institutioner og 3) de etiske fællesskaber, som den enkelte indgår i. Sådanne anerkendelsesrelationer skabes gennem en konfliktfyldt udviklingsproces, som Honneth (og Hegel) betegner som anerkendelseskampe. Et menneskes selvtillid, selvrespekt og oplevelse af selvværd konstitueres ifølge Honneth gennem disse

forskellige former for anerkendelse, der modsvarer af tre former for disrespekt: disrespekt for menneskers integritet, tilsidesættelse af deres rettigheder og disrespekt for deres særlige livsform (Honneth, 1996:131ff).

Det er imidlertid tydeligt, at Honneth ikke ønsker at blive taget til indtægt for Hegels spekulative idealisme (Honneth, 1996:71) og derfor inddrager socialpsykologen George Herbert Meads rolleteori, specielt værket *Mind, Self and Society* fra 1934. Honneth erstatter således den sene Hegels spekulative idealisme med Meads forestilling om den generaliserede anden som konstituerende for det menneskelige selv. Det er også hos Mead, han finder grundlaget for sine refleksioner om disrespekt. Hegels dialektik bliver hermed til en socialpsykologisk dialektik, der bygger på Meads sondring mellem et 'mig', der er indlejret i fællesskabet, og et 'jeg', der er i stand til at forholde sig kritisk til fællesskabet, når det mødes med disrespekt.

Differentieringen mellem selvrespekt og selvværd er et centralt element i Honneths teori. Det peger på en vigtig forskel mellem, hvad det betyder at anerkende et menneske generelt på lige fod med alle andre, og hvad det betyder at anerkende det som et særligt individ med særlige kvaliteter. Vi respekterer alle mennesker på samme måde, fordi de er mennesker, men vi værdsætter en person på en bestemt måde, fordi han eller hun har en personlighed og nogle egenskaber, som vi anser for værdifulde.

Med sin anerkendelsesteori har Honneth udviklet et normativt grundlag for en konstruktiv samfundskritik, som i mange henseender er mere operationaliserbar og praktisk handlingsvejledende end deontologiske og procedurale retfærdighedsteorier (herunder Habermas' teori om et deliberativt demokrati baseret på praktisk fornuft). Samtidig indeholder Honneths teori ingen substantiel bestemmelse af, hvad anerkendelse konkret er. Den undgår derfor kommunitaristernes tendens til at universalisere partikulære fortolkninger af det gode liv. Med anerkendelsesteorien som referenceramme bliver det efter vores opfattelse muligt at studere sociale institutioner og praktikker med et normativt udgangspunkt, der gør menneskelig opblomstring til den kritiske standard for et godt socialt arbejde. Dog forekommer det os nødvendigt på institutionsniveau at forudsætte visse substantielle principper for mødet mellem system og borger. I artiklens anden del skal vi derfor skitsere indholdet i en idealiseret model for en social dømmekraft, der tager udgangspunkt i anerkendelsestanken.

Spørgsmålet er endvidere, om Honneths anerkendelsesteori kan stå alene. Hvordan kan den overhovedet begrundes? Vi er enige med Honneth i, at en positiv identitetsdannelse – som er betingelsen for menneskelig opblomstring – forudsætter forskellige former for anerkendelse. Alle mennesker har derfor krav på et vist niveau af anerkendelse (hvad det så konkret vil sige!). Honneths perspektiv giver imidlertid ikke noget overbevisende svar på, hvorledes forskellige grupper konfliktyldte anerkendelseskrav kan legitimeres, og han har heller ikke noget begreb om, hvordan forskellige typer af normative krav kan begrundes samfundsmæssigt. Her bliver Forsts forsøg på at integrere anerkendelsesteorien i en deontologisk retfærdighedsteori, der sonderer mellem forskellige begrundelseskontekster, interessant.

Forskellige begrundelses- og anerkendelseskontekster

Honneths teori kan ifølge Forst ikke være modellen for en abstrakt teori om det rette, da den ikke siger noget om, hvordan individers og gruppers krav i forhold til hinanden og det større samfund kan legitimeres. Teorien kan heller ikke forklare retfærdighedsnormers forpligtende karakter uden et begreb om fornuftige, gensidige og generelle begrundelsesprocedurer (Forst, 2002:280).

På baggrund af en omfattende analyse af debatten mellem liberale, kontekstfornægtende, deontologiske teorier og kommunitaristiske, 'kontekstforblandede' teorier har Forst udviklet en teori om forskellige retfærdiggørelseskontekster, der medierer elementer fra de to positioner. Hermed søger Forst, som vi opfatter det, også at integrere Honneths Hegel-inspirerede anerkendelsesperspektiv og Habermas' reformulering af et deontologisk kantiansk retfærdighedsbegreb indenfor rammerne af diskursprincippet.

Forst differentierer mellem 4 normative kontekster, som mennesker er situeret i (som etiske personer, juridiske personer, medborgere og moralske personer). At være etisk indebærer ifølge Forst hensyntagen til det etiske fællesskab, man er medlem af. Et sådant fællesskab er konstituerende for den enkeltes identitet og bygger på fælles etiske værdier og forståelser af, hvad der er godt for 'os'. Etiske normer må derfor kunne retfærdiggøres overfor fællesskabet, og vores svar på konkrete spørgsmål må være forenelige med vores fælles identitet. Sådanne normer kan imidlertid ikke gøre krav på at gælde for medlemmer af andre etiske fællesskaber. Kommunitaristernes fejltagelse er ifølge Forst, at de er tilbøjelige til at generalisere partikulære fortolkninger af det gode liv, og at de gør alle typer af fællesskaber til etiske fællesskaber (Forst, 2002:260).

Mennesker er som juridiske personer medlemmer af et retligt fællesskab, der ifølge Forst er helt forskelligt fra etiske fællesskaber. Retsnormer har generelt bindende validitet for samtlige medlemmer af retsfællesskabet, men er ikke som etiske fællesskaber konstituerende for den enkeltes identitet. Retten fungerer imidlertid som en beskyttelse af etisk autonomi og muliggør positiv frihed og selvrealisering. De retlige normer er normer baseret på gensidig anerkendelse, som borgerne i et samfund fornuftigvis må indordne sig under, hvis det skal være muligt at samarbejde socialt under ordnede forhold (Forst, 2002:263).

Forst tilslutter sig således deontologiske retsteorier (herunder Habermas'), der hævder princippet om rettens etiske neutralitet. At være anerkendt som et retligt individ indebærer en beskyttelse af den enkeltes etiske identitet. Derfor må retten være etisk neutral, så den ikke favoriserer bestemte forestillinger om det gode liv. Neutralitetsprincippet indebærer ikke blindhed overfor etisk forskellighed, således som kommunitaristiske kritikere hævder. Tværtimod insisterer det ifølge Forst på anerkendelse af alle borgers lige rettigheder og pligter og udtrykker dermed respekt for etisk pluralisme (Forst, 2002:234). Det skal understreges, at neutralitetsprincippet er et normativt idéal, der ikke siger noget om ret og retsanvendelse i samfundets institutioner.

Som medborgere i et samfund er mennesker ikke bare ansvarlige overfor loven, men også ansvarlige *for* den. Retlige normer formes gennem politiske diskurser, og i sådanne diskurser må deltagerne kunne begrunde deres politiske prioriteringer. Først når politiske normer er generelt verificerede, kan de blive retlige normer, der

skal realiseres i samfundets retlige og sociale institutioner. Medborgerskab er andet og mere end et system af formelle rettigheder og pligter. Det har et diskursivt indhold og bygger på solidaritet. Denne solidaritet udspringer imidlertid ikke af fælles etiske værdier men er baseret på gensidig anerkendelse mellem borgere, der er forskellige. Som medborgere anerkender mennesker hinanden som ligeberettigede medlemmer af et politisk fællesskab, responderer på hinanden og er ansvarlige overfor hinanden og det fælles samfund (Forst, 2002:235).

Mennesker er ikke kun etiske personer, juridiske personer og medborgere med bestemte rettigheder og pligter. De er som mennesker også moralske individer med retten til menneskelig anerkendelse og pligten til at anerkende andre. Moralske normer beskytter ifølge Forst mennesker, hvor etiske, retlige og politiske normer ikke slår til. De erstatter ikke sådanne normer, men indgår i konkurrence med dem, når de er moralsk tvivlsomme (Forst, 2002:237f).

Når vi forholder os moralsk overfor vores medmennesker, er spørgsmålet ikke, hvad der er godt for mig eller os, hvad der er rigtigt ifølge loven, eller hvad der er i samfundets generelle interesse. Spørgsmålet er her, hvad der kan begrundes moralsk – dvs. hvordan man bør handle som menneske overfor andre mennesker. Med en procedural-diskursiv reformulering af Kants idé om moralsk autonomi, betyder moralsk handlen, at man handler i overensstemmelse med universelle og generelt validerede moralnormer (Forst, 2002:268).

Den analytiske distinktion mellem forskellige normative sfærer understreger ifølge Forst nødvendigheden af en multidimensionel anerkendelsesteori, der anerkender mennesker som medlemmer af forskellige typer af fællesskaber. Dens princip – at normer nødvendigvis må retfærdiggøres indenfor de kontekster, de vedrører – modsiger hverken etiske værdiers, retlige normers, politiske diskursers eller moralske normers kontekstualitet. På alle niveauer er det konkrete mennesker, der fremsætter anerkendelseskrav, som må legitimeres indenfor de respektive ”begrundelsesfællesskaber” (Forst, 2002:240). Forsts abstrakt formulerede begrundelseskontekster er således også kontekster for forskellige typer af sociale konflikter, som i det mindste delvis kan karakteriseres som anerkendelseskampe (Forst, 2002:280).

Forankringen i identitetsgivende etiske fællesskaber er ifølge Forst en afgørende forudsætning for, at mennesker kan udvikle et handledeligt jeg, men det politiske, socialt retfærdige og inkluderende samfund er ikke et etisk integreret værdifællesskab. Snarere bygger det på respekt for generelle normer som tolerance, demokrati og lige deltagelsesmuligheder (Forst, 2002:282). Ligesom normer må begrundes indenfor 4 forskellige begrundelseskontekster, må anerkendelsesteorien sondre mellem 4 typer af anerkendelse: etisk, retlig, politisk (deltagelsesmuligheder) og moralsk anerkendelse. De forskellige sfærer påvirker hinanden og griber ind i hinanden, men bør ifølge Forst ikke forveksles med hinanden.

Det forekommer imidlertid ikke ganske klart, hvilken status de forskellige normative begrundelsesfællesskaber har i forhold til hinanden. Det synes oplagt, at etiske, retlige og politiske normer diskvalificeres, når de kommer i konflikt med universelle moralnormer. Mere uklart er det, hvor højt vi skal prioritere eksempelvis etisk autonomi, når denne strider mod det fælles bedste (det medborgerlige fællesskabs interesser). Forsts differentiering er således ikke det endelige svar i diskussionen mellem liberalister og kommunitarister, men hans forskellige

retfærdiggørelseskontekster opfatter vi som en frugtbar analytisk specificering af Habermas' abstrakte offentlighedssfære.

Sammenfatning

Vores hovederinde med denne artikel er ikke at fordybe os i de teoretiske og metodologiske skillelinier mellem Habermas, Honneth og Forst, men at diskutere på hvilken måde deres teorier er frugtbare for udviklingen af en kritisk normativ referenceramme for det sociale arbejde, der udføres i socialforvaltningerne.

En normativ teori må bygge på både en menneskeopfattelse og en samfundsofattelse. Hvis man skal kunne kritisere samfundsmæssige praktikker for at være umenneskelige og gøre sig visioner om et mere menneskeligt samfund, må man have en teori om, hvad der konstituerer et menneske (jf. også Juul, 1996). Her finder vi Honneths tilgang, der eksplicit knytter identitet sammen med forskellige former for anerkendelse (og sociale patologier med forskellige former for disrespekt), åbenlyst relevant. Hvis man skal kunne legitimere forskellige normer samfundsmæssigt og gøre sig forestillinger om, hvorledes forskellige gruppers mangeartede krav i forhold til hinanden kan samordnes, må man have en teori om demokrati og social retfærdighed. Her trækker vi især på Habermas og Forst.

Vores udgangspunkt er hverken liberalistisk eller kommunitaristisk og heller ikke nogen ubetinget tilslutning til Habermas' diskursprincip. Hvis der er noget, der kendetegner liberalistiske menneskeopfattelser, er det idéen om det atomiserede menneske. Vi har med Honneth argumenteret for, at det menneskelige selv dannes i et dialektisk samspil mellem individualitet og socialitet. Hermed distancerer vi os også fra kommunitaristiske positioner, der giver fællesskabet for stor stemme og afviser, at mennesket også er 'noget i sig selv'.

I diskussionen mellem et kommunitaristisk og et liberalistisk menneske- og samfundssyn kan vi følge Forst langt, når han differentierer mellem forskellige retfærdiggørelseskontekster. Sådanne kontekster er imidlertid noget andet end de praktiske og institutionelle kontekster, som socialarbejdere agerer i. En præcisering er derfor nødvendig. Ifølge vores hermeneutiske udgangspunkt er mennesket et historisk individ præget af de normer og traditioner, der findes i de kontekster, som det indgår i. I den forbindelse udgør de historisk skabte traditioner og tænke måder, der dominerer i institutionerne, en "institutionel dømmekraft", som socialarbejderen ikke uden videre kan sætte sig ud over. Tilknytningen til en institution medfører, at strukturelle og bevidsthedskontrollerende magtformer i høj grad vil sætte dagsordenen for det sociale arbejde. Denne indsigt hviler på hermeneutiske og kommunitaristiske tankeformer.

Dog opfatter vi ikke mennesket som fuldstændigt determineret af institutionelle magt-viden former, og vi er langt hen ad vejen enige med Habermas og Forst, der opererer med en idé om et kommunikativt og hermed socialt menneske. Vores udgangspunkt er imidlertid, at mennesket er mere end dét. Mennesket har behov for etisk autonomi og for deltagelsesrettigheder på lige fod med alle andre. Det fødes med en lille sårbar kerne. Når denne kerne, som retten (og i sidste ende moralen) sigter på at beskytte, anerkendes, blomstrer mennesket op. Omvendt fører det til skade og lidelse (eller kamp for anerkendelse), når mennesket mødes med

disrespekt. Denne tanke om et i mennesket iboende behov for etisk autonomi kan man betragte som en lille rest af en liberalistisk tankegang.

Menneske- og samfundsopfattelsen spiller selvsagt en afgørende rolle for indholdet i enhver normativ teori. Vores normative udgangspunkt er, at et socialt arbejde, der skal føre til menneskelig opblomstring, må anerkende menneskets ret til at forfølge sin egen vision om det gode liv. På den anden side kan en normativ teori for socialt arbejde ikke se bort fra den dømmekraft, der dominerer i institutionerne. Hvis teorien skal rumme forandringspotentialer må den i dialog med denne dømmekraft og formuleres på en sådan måde, at den er brugbar for de sociale praktikere.

Forst og Honneth leverer på hver deres måde værdifulde teoretiske begreber, som praktisk socialt arbejde kan holdes op imod. Det er imidlertid analytiske begreber, som det vil være vanskeligt for socialarbejdere at forholde sig til, når de skal handle i konkrete sager. Det abstrakte normative ideal må derfor omsættes til nogle mere substantielle retningslinjer, som kan hævde sig overfor den rationalitet, der i dag dominerer i de sociale institutioner.

Ambitionen med artiklens anden del er derfor – med afsæt i Honneth og Forst – at udvikle et ideal for en institutionel og social dømmekraft, der kan udgøre en modmagt til den institutionelle dømmekraft, der i dag præger de sociale institutioner og socialt arbejdes praksis. Formålet er ikke at afskaffe instrumentelle tænke måder, faglighed eller metoder, men at formulere et andet sprog, som kan forhindre, at den instrumentelle fornuft bliver enerådende.

Del II: Anerkendelse og normative strukturer i praktisk socialt arbejde

Vi skal nu omsætte dele af Forsts og Honneths begreber til normative anerkendelsessfærer i socialt arbejde. Vi fokuserer i særdeleshed på, hvorvidt de sociale myndigheder anerkender borgeren som etisk og juridisk person, da vi opfatter disse anerkendelsessfærer som de vigtigste i socialt arbejde med svage borgere. Dette er et valg, vi har truffet ud fra den antagelse, at etisk og juridisk anerkendelse er første skridt på vejen mod en vellykket socialiseringsproces. Mennesket (og i særdeleshed samfundets svageste) kan næppe tænkes at tage del i eksempelvis det politiske liv uden at have opnået et minimum af selvtilid og selvrespekt, og det er netop oplevelsen af, at ens person og ens rettigheder anerkendes, der bidrager hertil. Del II munder ud i en indholdsmæssig specificering af en ideel social dømmekraft, der kan fungere som referenceramme for praktisk socialt arbejde. Allerst skal vi imidlertid redegøre lidt mere udførligt for nogle af de tendenser, vi ser i det sociale arbejde lige nu.

Tendenser i socialt arbejde

Praktisk socialt arbejde har i den nyeste tid gennemløbet en udvikling, der har ført til en nedtoning af socialfaglige skøn og lokale prioriteringer til fordel for en mere rationelt funderet, ensartet faglig tilgang. Man taler om styrkelse af retssikkerheden og satser i høj grad på det, man kalder metodevejen. Hertil kommer en almindelig tendens til effektivisering i den offentlige sektor – ofte byggende på moderne managementteorier – som ligeledes påvirker praktisk socialt arbejde. Samlet kan udviklingen beskrives gennem følgende træk:

- centralisering
- instrumentalisering
- managementteoriens stigende indflydelse
- kolonisering af etiske og retlige normstrukturer

I centrum for de to første punkter står forestillingen om neutrale metoder, mens omdrejningspunktet for de to sidste er konkurrence om, hvilke normative systemer der skal gælde i de sociale institutioner.

Centralisering og instrumentalisering

Centraliseringstendensen er ikke entydig. Grundlæggende hviler det sociale arbejde på pluralisme og uddelegeret ansvar. Det kommunale selvstyre er karakteriseret ved en høj grad af selvbestemmelse, og den sociale lovgivning giver et betydeligt spillerum for socialfaglige skøn og lokalpolitiske prioriteringer. En modgående tendens ses imidlertid i det metodekoncept, der i disse år implementeres i praktisk sociale arbejde gennem en omfattende kursusvirksomhed landet over. *Arbejdsevne metode. Metode til beskrivelse, udvikling og vurdering af arbejdsevnen* er navnet på en metodebog, som Socialministeriet udgav i 2001, navnlig til brug for den nye førtidspensionsreform, som træder i kraft den 1. januar 2003. Idégrundlaget kommer fra to tidligere lærere på Den Sociale Højskole i København og er udarbejdet af Socialministeriet i samarbejde med Deloitte Consulting. Formålet er at forbedre borgernes retssikkerhed ud fra en slags social anamnese af borgerens arbejdsevne. I bogen beskrives det således (Socialministeriet, 2001 A:15):

”Beskrivelsen af borgerens ressourcer tager udgangspunkt i en ressourceprofil, som er grundstammen i arbejdsevne metoden. Ressourceprofilen er et redskab, hvormed sagsbehandleren i samarbejde med borgeren kan beskrive borgerens ressourcer. Ressourceprofilen omfatter 12 elementer, der alle repræsenterer emner i borgerens liv, som kan have relevans i forhold til de krav, der stilles på arbejdsmarkedet.”

Metoder har en længere historisk tradition inden for det sociale arbejde. Det største fagområde i socialrådgiveruddannelserne hed indtil for ganske nylig *Teori og metode*, hvor grundlaget er de såkaldte ”fælles metodiske principper i socialt arbejde”. Disse principper, der betegnes etik, helhedssyn, kontakt og kommunikation, systematisk tænkning og handling, er udpræget modernistiske. De opfattes som metodiske redskaber, som er tilstrækkelige til, at socialrådgivere kan arbejde konstruktivt med mennesker, som har sociale problemer.

I den meget udbredte lærebog *Social rådgivning og social behandling* skriver forfatterne: ”Det er imidlertid vor erfaring, at socialrådgivere, der behersker de fælles metodiske principper som fundament for deres indsats, har grundforudsætningerne for kvalificeret at kunne påtage sig det sociale arbejde på alle niveauer” (Egelund & Hilgaard, 1997:105). Der er således en tradition for at tænke i mere eller mindre instrumentelle metoder og dermed en særlig forforståelse for den nye arbejdsevne metode, der tænkes anvendt mere generelt i praktisk socialt arbejde. Såvel arbejdsevne metoden som lærebogen hviler på en moderne opfattelse af samfund og viden (den hierarkiske samfundsmodel og viden som noget faktisk). Den igangværende samfundsmæssige bevægelse fra enhedsstruktur mod stigende

fragmentering samt den faldende tiltro til sikker viden har disse metodekoncepter ikke medtænkt.

Den videnskabsfilosofiske indvending mod metodetankegangen er, at den bygger på subjekt-objektmodellen, der forekommer helt utilstrækkelig, når det drejer sig om levende mennesker og deres liv. Metoderne tilstræber udelukkelse af al subjektiv indflydelse for derved at kunne producere sammenlignelige, reproducerbare data som fx en ressourceprofil. Denne subjekt-objektontologi har ikke blik for, hvorledes identitet dannes gennem anerkendelse, sociale fællesskaber og disrespekt i en virkningshistorisk proces.

Centralisering af fagligheden på det sociale område via metoder, managementteori og magt er også ud fra en anden synsvinkel en farlig cocktail. Man kommer let til at fremstille en rationel teknik, hvor mange socialarbejdere vil stille sig tilfredse, blot det ser ud som om, metoden er fulgt. Derved kommer man til at dække over manglende anerkendelse af borgeren som etisk, juridisk, og politisk person. Socialarbejderens faglige og etiske ansvarlighed og situationens fortrolighedskundskab fortrænges af troen på neutralitet og mere eller mindre rationelle metoder. Metoderationaliteten komme på den måde til at spærre for kritisk selvrefleksion i det praktiske arbejde, navnlig hvis socialarbejderen ikke i forvejen har et veludviklet fagligt og personligt beredskab. Selvom man opfatter det således, at man blot følger en metode, har man i praksis frakoblet selvrefleksionen eller handlingsklogskaben, der er en førteoretisk og regeloverskridende bevidsthed, som henter sin næring fra menneskelige fællesskaber, herunder fællesskabet med de borgere, der henvender sig til forvaltningen.

Juraens og etikkens tabshistorie i de sociale institutioner

De to sidste tendenser – managementteoriens stigende indflydelse og koloniseringstesen – går vi noget mere i dybden med, da disse tendenser spiller en central rolle i forbindelse med anerkendelse af dårligt stillede borgere som etiske og juridiske personer. Som anført af Forst deltager vi som mennesker i etiske, retlige, politiske og moralske fællesskaber. Hvert af disse fællesskaber har betydning for afvejningen af forholdet mellem det individuelle og det fælles, og i sidste instans for spørgsmålet om social retfærdighed.

Vi bygger på den tese, at udviklingen indenfor den offentlige sektor har medført en kolonisering af etiske og retlige værdier i det sociale arbejde. Dette fænomen betegner vi som etikkens og rettens tabshistorie. Vi henviser til den virkningshistoriske proces, som etiske, retlige, økonomiske og politiske normative systemer i de senere år har gennemløbet, hvor økonomiske og politiske styringsidealer har koloniseret etiske og retlige idealer. Denne institutionelle omprioritering har ført til, at man kan betegne en del af det sociale arbejde som uretfærdigt, da borgerne i deres møde med institutionen ikke anerkendes som etiske og juridiske personer (Forst, 1994:4).

Den nyeste historiske udvikling viser, at de klassiske normative styringsmedier i samfundets institutioner – de etiske og de retlige – har tabt autoritet. Dette tab modsvares af en stigning i autoriteten for økonomiske og instrumentelle tankeformer. Omfattende reformer inden for den offentlige sektor har ændret institutionernes traditionelle etisk-juridiske normstruktur i retning af politisk-økonomisk orienterede ledelsesværktøjer baseret på moderne managementteorier.

Op gennem 1990'erne talte man meget om New Public Management, der handlede om nye former for ledelse og markedgørelse. Denne udvikling førte begreber som kontraktstyring, kompetenceudvikling og resultatløn med sig. Senere er en yderligere mangfoldighed kommet til, så den offentlige sektor i dag kan karakteriseres ved, at der foregår reformer og forandringer på mange forskellige niveauer, både planlagt og uplanlagt. Reformen implementeres, fortolkes og omformes hele tiden (Greve, 2001:2).

Der er imidlertid et par yderligere træk, der kendetegner den nyeste udvikling. For det første, at de nye reguleringsformer i den offentlige sektor ikke har noget personbegreb i deres faglige diskurser. Der forekommer ikke en hr. Jensen eller fru Petersen, hvis etiske og juridiske autonomi bør beskyttes, med derimod grupper af mennesker, fx 'de langtidsledige' eller 'personer på overførselsindkomst'. Forestillingen om et medborgerbegreb er også fraværende (Nørgaard Kristensen 2001:107). De nye diskurser er således uden fagligt beredskab i forhold til den enkelte borgers møde med forvaltningen. For det andet hviler de nye styringsidealer på et effektivitets- og omstillingsideal, der er båret af en homo economicus etik, eller med andre ord: den 'sunde' egoisme. Disse nye reguleringsformer er muligvis velegnede til at udvikle effektiviteten i velfærdsproduktionen. Men de er helt uegnede til at sikre væsentlige demokratiske og socialfaglige værdier som fx etisk pluralisme, at borgerne agtes som juridiske personer eller sikres reelle politiske deltagelsesmuligheder.

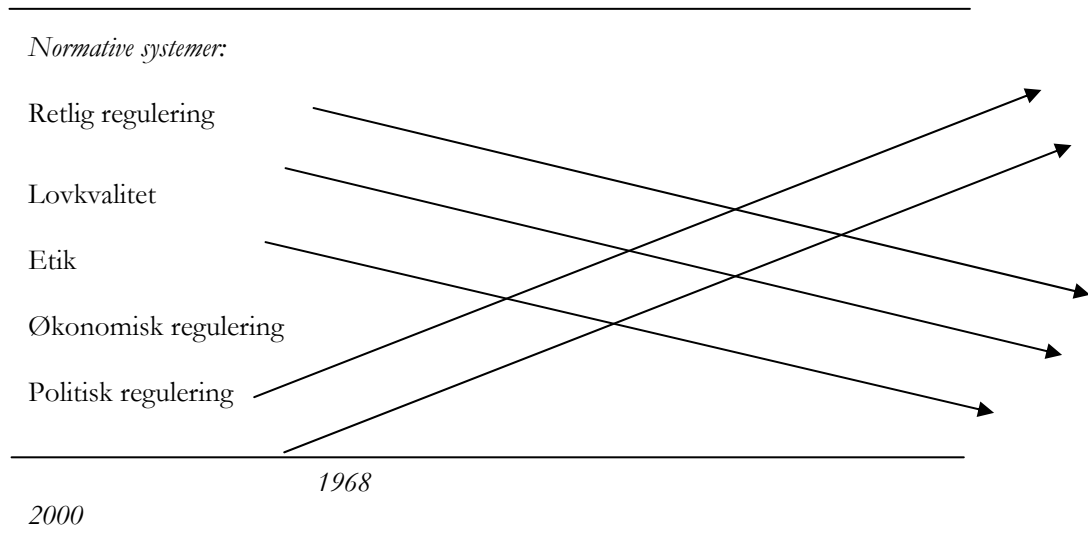
I en fragmenteret institutionsstruktur er koloniseringen myndighedsspecifik og varierer derfor fra institution til institution. Hermed er grunden lagt til systematisk social uretfærdighed. Borgeren kan håbe på respekt for retten til at forfølge sin egen vision om det gode liv i mødet med den sociale institution, men vil højst sandsynligt blive skuffet. Bl.a. Den Sociale Ankestyrelses praksisundersøgelser fra 2001 viser, at den del af juraen, forvaltningsretten, der skal sikre borgerens muligheder for at agere i sin egen sag – dvs. sikre etisk pluralisme – kun i meget begrænset omfang efterleveres. Konsekvensen bliver, at borgerens egen vision om det gode liv domineres af instrumentelle styringsmedier.

Etisk autonomi, der muliggør refleksion over identitet og personligt ansvar, er en hjørnesteen i praktisk socialt arbejde og er derfor søgt beskyttet gennem retlig regulering. De etiske og retlige fællesskaber vedrører inklusion og integration i samfundet, mens de økonomiske styringsredskaber i højere grad er rettet mod planlægning og effektivitet. Sidstnævnte styringsredskaber er helt nødvendige elementer i et velordnet samfund. Det fatale er, at de snigende og ureflekteret koloniserer etiske og retlige værdier.

I nedenstående tendensfigur fremstilles en udvikling, som er vanskelig at eftervise historisk, men som efter vores bedømmelse giver et troværdigt billede af koloniseringsprocessen:

Fig. 1: Tendensen til de politiske og økonomiske styringsmediers kolonisering af etik og ret

I de senere år har juraen eller 'systemet' fået karakter af et fjendebillede. Der er tale om en udvikling i forlængelse af den antiautoritære bevægelse, som tog fart i sidste del af 1960'erne. I de sociale miljøer talte man om, at man måtte søge at udføre godt socialt arbejde på trods af 'loven', og anvendte betegnelser som 'socialarbejderen som advokat for klienten', hvor den institution, man selv var en del af, var modpart. Ifølge Berg Sørensens empiriske undersøgelse fra 1994 synes socialrådgiverne som helhed at nære et betydeligt ubehag ved deres rolle og det system, de indgår i. De distancerer sig ofte fra 'systemet' og fremstiller sig selv som et 'menneskeligt' bindeled mellem klienten og det ikke-menneskelige system (Eskelinen og Koch, 1997:24). Der er ikke faglig prestige i at dyrke de retlige dele af det sociale arbejde, og ofte opbygges der et uhensigtsmæssigt skel mellem sagsbehandling og socialbehandling, hvor førstnævnte opfattes som en art mindre fint kontorarbejde.

Følgen af juraens stigmatisering har været en glidning i retning af det politiske. Fx skriver Egelund og Hillgaard, at det sociale arbejde er tæt knyttet til socialpolitikken, fordi det er her, "den direkte omsætning til konkrete tjenesteydelser over for borgeren sker" (Egelund & Hillgaard, 1997:129). Det er altså socialpolitikken og ikke socialretten, der er grundlaget ved tildeling af konkrete tjenesteydelser ifølge Egelunds og Hillgaards meget udbredte lærebog. Denne pædagogik, der blev understøttet af det sociale arbejdes praksis, har ført til en institutionalisering af kulturværdimønstre, hvor ret og retsanvendelse er lavt prioriterede værdier.

To yderligere tendenser knytter sig til denne udvikling. For det første ændringen i måden at lave lovgivning på. Grunddigt kommissionsarbejde erstattes med hurtigt arbejdende ministerielle udvalg og ultrakorte høringsfrister. Sammenholdt med de hyppige ændringer af den sociale lovgivning, fører dette til uoverskuelighed og faldende interesse for den retlige regulering. Den anden tendens er en tæppebankning af de sociale institutioner med retligt materiale – en art retliggørelse – som imidlertid ikke fører til det tilsigtede resultat, bl.a. pga. juraens uoverskuelighed, karakter af politisk signalgivning og store mængde. Set under ét

har denne udvikling reduceret juraen på det sociale område til hypoteser, som man kan forholde sig til alt efter personlige eller magtmæssige præferencer. Det betyder, at den retlige ramme om den etiske autonomi er stærkt svækket.

Etikken har også ændret karakter i den omtalte periode. Den traditionelle fornuftbaserede pligtetik har på det sociale område ændret sig til en følelsesmæssig terapeutik med en selv i centrum. Ifølge Lipovetsky var ungdomsoprøret i slutningen af 1960'erne agent for en individualisme, der betød, at Kants upersonlige fornuft – altså noget rationelt – blev erstattet med følelser og begær. Selvom 68'erne stod for kollektive og solidariske livsholdninger, blev følgen uansvarlighed og selvcentrerethed, eller med andre ord: en art identifikationsmoral (Pécseli, 1999:163). I socialpædagogikken kommer denne udvikling til udtryk i omfattende holdnings- og følelsesøvelser i det socialfaglige uddannelsessystem, hvor det anses for vigtigt, at de studerende lærer at identificere egne holdninger og følelser i forhold til en række etiske dilemmaer. En sådan terapeut- eller identifikationsmoral kan man – som bl.a. Bauman har anført (Bauman, 1993:2f) – ikke bygge sociale institutioner på.

Den terapeutik, der grundlægges i uddannelsessystemet, sætter sig selvsagt igennem i det praktiske sociale arbejde. Marianne Skytte taler i denne forbindelse om 'den privatpraktiserende socialrådgiver'. Med dette begreb antydes det, at socialrådgiveren agerer som privatperson, selv om hun faktisk indgår i institutionelle magtstrukturer og dermed er underlagt retlig regulering.

Udviklingen i det sociale arbejde præges endvidere af, at dominerende politiske diskurser i stigende grad vinder indpas i den konkrete sagsbehandling. Meget tyder således på, at politiske diskurser – ofte kombineret med en "homo economicus etik" – erstatter retskildemateriale i det sociale arbejde. Den faldende interesse for det retlige område fører til en aflæring af socialarbejdernes evne til at tænke og orientere sig juridisk. I stedet er der i praktisk socialt arbejde udviklet en øget lydighed for politiske signaler, som glidende har erstattet centrale dele af juraen.

Et eksempel er aktiveringsområdet, hvor borgerne ifølge aktiveringsloven og forvaltningslovgivningen har en række rettigheder. Det drejer sig bl.a. om meningsfuld aktivering, der – i et kortere eller længere perspektiv – kan føre til selvforsørgelse (aktivlovens § 1), inddragelse i egen sag (retssikkerhedslovens § 4) og så vidt muligt flere aktiveringstilbud (aktivlovens § 16). Imidlertid fratages borgerne næsten systematisk disse rettigheder ud fra en homo economicus inspireret politisk diskurs, der siger 'noget for noget': hvis du vil have penge (kontanthjælp), må du også lave noget. I praktisk socialt arbejde afdækkes borgerens personlige vision om det gode liv (anerkendelse af etisk autonomi) således kun undtagelsesvis, selv om dette retligt er søgt sikret gennem aktivlovens § 1 og retssikkerhedslovens § 4.

Dette problem er ekstra tydeligt i de tilfælde, hvor kommunen kun har kontrakt med ét enkelt firma, som borgerne skal aktiveres i, hvorved retten til at vælge mellem forskellige aktiveringstilbud (aktivlovens § 16) formindskes. Det kan ikke udelukkes, at borgeren gives visse valgmuligheder indenfor firmaet, men det synes dog i den kommunale sagsbehandling at være en klar indsnævring i den enkeltes ret til indflydelse på egen sag.

Vi ser i dette eksempel konsekvenserne af politiske og økonomiske styringsmediers kolonisering, hvor en velklingende politisk diskurs – noget for noget – understøttet af homo economicus fører til tab af etisk pluralisme samt af juridiske og politiske deltagerrettigheder. Selvom sådanne aktiveringsprojekter ofte udnævnes til succeser, da flere er kommet hurtigere ud af passiv forsørgelse, er der tale om social uretfærdighed, da succesen alene vurderes ud fra politisk-økonomiske kriterier. En svækket jura kan ikke mobilisere den nødvendige modmagt til sikring af etisk pluralisme og politisk deltagelse.

Anerkendelsessfærer i socialt arbejde

I dette afsnit skal vi omsætte de af Forst og Honneth udviklede anerkendelsesfællesskaber til nødvendige normative anerkendelsessfærer i socialt arbejde. Spørgsmålet er, hvorledes praktisk socialt arbejde ideelt kan udføres i institutioner, hvor dømmekraften er underlagt politisk og økonomisk magt samt vaner og traditioner. Hverken Forst eller Honneth er institutionsteoretikere, og deres Habermas-inspirerede diskursive tilgang er ikke tilstrækkelig som modvægt mod dét, Weber kaldte rationalitetens jernbur, og som Habermas kalder kolonisering af livsverdenen. Andre, fx Bauman, taler om faren ved social ingeniørkunst. Foucault taler om socialarbejderen som disciplineringsstekniker (jf. artiklens tredje del).

Borgeren som etisk person

Forst ser en tæt sammenhæng mellem borgeren som etisk og juridisk person. Det er retten, der gør etisk pluralisme mulig (Forst, 2002:80). I eksemplet om aktivering ovenfor søger den retlige regulering netop at værne om borgeren som etisk person, men den manglende anerkendelse af borgeren som juridisk person fører til systemkolonisering af borgeren som etisk person med den konsekvens, at formålet med aktiveringen slår fejl.

Idealet om anerkendelse af borgeren som etisk person bør være udgangspunktet for praktisk socialt arbejde. Begrundelsen herfor er, at borgerens mulighed for at forfølge sin egen vision om det gode liv er ønskelig for såvel individet som for samfundet. I det omfang det i det sociale arbejde lykkes at understøtte en hensigtsmæssig identitetsdannelse, som i større eller mindre grad er sammenfaldende med borgerens egne visioner, er prognosen for løsning af sociale problemer god. I det omfang borgerne mødes med disrespekt, fører det til skade og lidelse. Forst udtrykker det i mere generelle vendinger (Forst, 2002:283):

”Ethical persons are recognized in ethical communities as *unique* persons with an individual and ‘singular’ biography. A person’s uniqueness is ‘real’ only as a recognized uniqueness: only by being recognized by others do I experience my own identity as a particular and at the same time ‘connected’ identity. Particularity is recognized individuality confirmed by others.”

Etisk pluralisme handler om retten til at knytte sig til identitetsskabende etiske fællesskaber. Netop det forhold, at det gode liv ikke kan anvises af eksperter, men må findes i det praktiske liv af den enkelte, bevirker, at retten til etisk pluralisme

eller anerkendelse af borgeren som etisk person er den vigtigste anerkendelsessfære i socialt arbejde.

Der er ikke nogen uoverensstemmelse her i forhold til ledende socialfaglige teoretikere som fx Malcolm Payne. Også Payne fremhæver faren ved en professionsidentitet, der tilsidesætter klienternes syn på problemerne (Payne, 2001: 6). Vi ser her et betydningsfuldt dilemma i det sociale arbejde. På den ene side nødvendigheden af etisk pluralisme som forudsætning for en god prognose i det sociale arbejde. På den anden side risikoen for, at det sociale arbejdets professionsidentitet skal monopolisere borgerens egen vision om det gode liv.

I Socialministeriets rapport om *Bruger- og pårørendeinddragelse på det sociale område* fra 2001 er begge aspekter fremme (Socialministeriet, 2001 B:10):

”Det er gruppens grundsyn, at brugerinddragelse handler om at lade brugerens rationalitet *komme til orde og påvirke som 'en ligeværdig rationalitet'*. Brugeren er eksperten, når det gælder eget liv, og når det gælder oplevelsen af den kommunale service eller mødet med forvaltningen. Brugeren har ikke patent på sandheden, men brugerens vurderinger og oplevelser skal tages seriøst og behandles ligeværdigt med vurderingen fra fx de professionelle.”

Samtidig konstateres det (Socialministeriet, 2001 B:15), at socialarbejdernes for forståelse kan komme til at blokere for, at man lytter til brugerens historie. Hertil kommer de ovenfor anførte tendenser til centralisering, instrumentalisering og kolonisering, hvor navnlig metodefixering og politiske og/eller økonomiske managementdiskurser trænger sig på helt uden følsomhed overfor borgernes etiske og juridiske autonomi.

Forskningen viser, at bekymringen for sociale myndighedspersoners responsivitet overfor borgerne er velbegrunderet. En række – indbyrdes meget forskellige undersøgelser – tegner således et ensartet billede – såvel aktuelt som i et tilbageskuende perspektiv – af et socialt system, der har store vanskeligheder ved at anerkende borgerne både som etiske og juridiske personer. Bl.a. Eskelinen og Koch, der henviser til undersøgelser foretaget af Faureholm i 1994 og 1996 og af Berg Sørensen i 1994 og 1995, konkluderer, at borgerens selvbestemmelse sjældent respekteres af de sociale myndigheder. Faureholm kommer frem til, at forvaltningen intervenserer i borgerens liv på en sådan måde, at det gøres til genstand for forvaltningsmæssig planlægning (Eskelinen & Koch, 1997:42), og Berg Sørensens empiriske undersøgelser peger på, at socialrådgiverne i mødet med brugerne af det sociale system er den dominerende og kontrollerende part. Eskelinen og Koch beskriver det således (Eskelinen & Koch, 1997:25):

”Det kom til udtryk gennem en analyse af aspekter vedrørende *sprogbrugen og organiseringen af interaktionen* (dvs. at der ikke blev sat fokus på selve indholdet i kommunikationen, men på måden at kommunikere på). Socialrådgiverne havde typisk et underforstået ideal om ligeværdighed, hvilket imidlertid var i konflikt med den formelt bestemte asymmetri mellem parterne. De var ikke ligeværdige, hvilket de synes at kompensere for ved (symbolsk) at gøre sig små. Klienterne syntes derimod i højere

grad at have forventninger til relationen, der svarede til det formelle udgangspunkt. Socialrådgiverne dominerede klienterne i samtalsituationerne, men på en svag og tildækkende måde, som ville socialrådgiverne skjule, at de dominerede. Selv om det i de fleste situationer blev oplevet som udtryk for en venlig holdning af klienterne, var kombinationen af dominans og ligeværdighedssøgende svaghed modsætningsfyldt og funktionsundergravende.”

På linje med Faureholms og Berg Sørensens undersøgelser viser Socialforskningsinstituttets Handicapundersøgelse – under overskriften *Nedgøringsteknikker* – at ikke så få forældre til handicappede børn oplever, at sagsbehandlerne prøver at nedgøre dem og holde dem på plads som klienter (Bengtsson og Middelboe, 2001:164). Der gives en række eksempler, der som gennemgående tema har, at mange forældre har den oplevelse, at sagsbehandleren klart vidste bedre end forældrene, hvad der var bedst for barnet. Handicapundersøgelsen angår generelt ressourcestærke personer, og dens konklusion indikerer dermed, at det førømtalte dilemma mellem klientperspektivet og socialrådgiverens professionsidentitet ikke kun viser sig i det sociale arbejde med de svageste.

Sammenholder man disse – og mange andre – undersøgelsesresultater med Forsts udvikling af begreberne etisk person og etisk pluralisme, er resultatet nedslående. De viser alle, fra forskellige vinkler, at borgerens etiske autonomi ikke respekteres. Det fører til reducerede muligheder for en socialt hensigtsmæssig identitetsdannelse hos borgerne, til manglende ansvarsfølelse og til forringede deltagelsesmuligheder (Forst, 2002:258ff). Undertrykkelsen af etisk autonomi er udtryk for disrespekt og social uretfærdighed og viser samtidig, at den retlige ramme, der skulle beskytte denne autonomi, ikke fungerer.

Borgeren som juridisk person

Retstanken hviler ifølge Hegel på et begreb om anerkendelse. At en person permanent har mistet sin erhvervssevne, er således ikke nok til at få førtidspension, hvis der ikke findes en retsregel, der anerkender personens ret til førtidspension. Hegel hævdede, at Romerrigets sammenbrud skyldtes, at retstanken ikke var ledsaget af en forståelse for det enkelte individs ret og værd (Wind 1998:143). Det er lignende betragtninger, som Honneth er inde på i sine overvejelser omkring retlig anerkendelse. Det er ikke nok, at et samfund udvikler et system af positiv ret, der indeholder rettigheder og pligter, hvis det enkelte individ i praksis ikke får sin ret. Da er der tale om disrespekt, som er udtryk for uværdighed.

Honneth og Forst knytter an til et i dansk ret tabt begreb om en juridisk person. Op til det 19. århundrede dyrkede europæiske jurister forskellige teorier om personlighedsret, der handlede om, hvilke rettigheder og pligter man havde som person i et samfund. Personretten er i dag en del af formueretten, dvs. den angår spørgsmålet om rets- og handleevne for personer, virksomheder, foreninger og fonde. Den danske retshistoriker Inger Dübeck har imidlertid i 1997 søgt at genoplive forestillingen om en juridisk person, som hun definerer således: ”legal rights to respect for liberty, privacy and integrity” med følgende tilføjelse: ”Det centrale mål er videreudviklingen af retsbeskyttelsen af den *enkeltes autonomi og integritet*.” (Dübeck, 1997:13).

Det forekommer rigtigt at genoplive forestillingen om en juridisk person, forstået som en person der indgår i samfundets retsfællesskab. I praktisk socialt arbejde er opgaven at anerkende borgeren som en juridisk person. Denne begrebsdannelse trænger sig på, da lovgivningen ikke er det største problem på det sociale område. Dette er dog ikke ensbetydende med, at borgerne i praksis får deres rettigheder.

Efter lovgivningens tekst er der gode muligheder for, at borgeren kan forfølge sin egen vision om det gode liv. Socialministeriets rapport udtrykker det således (Socialministeriet, 2001 B:7):

”Den sociale lovgivning giver gode rammer for brugerinddragelse. Det gælder både som overordnet princip, mht. de forskellige målgrupper og mht. forskellige metoder (brugerbestyrelser, handleplaner osv.) i den udstrækning, sådanne er beskrevne. Der er ikke umiddelbart behov for yderligere lovgivningsmæssige initiativer.”

Som eksempel på retlige tiltag, som helt ensidigt har søgt at værne om borgeren som etisk og juridisk person, kan nævnes den første vejledning til retssikkerhedslovens § 4 (Socialmin. Vejl. 44 af 6/3 1998, pkt. 9):

- At faglige vurderinger fremlægges og vurderes i samarbejde med borgeren med det formål at få en sammenhæng mellem borgerens livsverden og selvforståelse og den faglige vurdering af de foreliggende oplysninger og handlemuligheder.
- At oplysninger om myndighedernes praksis altid er tilgængelige for borgeren, og at sagsbehandleren kan give en korrekt begrundelse for den praksis, myndigheden anvender.
- At valg og beslutninger altid træffes i samarbejde med borgeren, herunder at det i forbindelse med faglige vurderinger tydeligt meddeles, at man er villig til at drøfte disse, og at myndigheden også er parat til yderligere overvejelser, hvis det er nødvendigt.
- At grundlaget og begrundelsen for en afgørelse, der ikke imødekommer borgerens ønsker, formidles på en klar og forståelig måde.
- At man ikke ubegrundet fraviger faglige vurderinger for at imødekomme borgernes synspunkter og dermed medvirker til at skabe uklarhed og usikkerhed.

Formålet med denne vejledning er tydeligvis at sikre borgerens ret til at forfølge sin egen vision om det gode liv gennem aktiv og reel medvirken i sin egen sag.

Lovgivningen virker imidlertid ikke i praksis, og som Honneth gør opmærksom på, er det ikke tilstrækkeligt, at lovteksten er i orden, hvis borgerne i praksis ikke får deres ret. Dette er Socialministeriets arbejdsgruppe tydeligvis også opmærksom på, og efter at have understreget lovtekstens fortjenester, hedder det på side 12 i rapporten: ”Problemet består snarere i, at lovgivningens intentioner ikke altid gennemføres i de udførende led. Der er således tale om implementeringsproblemer. Mange af lovgivningens ord er udformet som formålsbestemmelser, som skal have konkret indhold i den konkrete udførelse.”

Mange undersøgelser synes at underbygge, at det især er i de udførende led, der er problemer. Bl.a. en norsk undersøgelse af lidt ældre dato (Andenæs, 1994) sætter socialarbejderens retsanvendelse i centrum. Andenæs refererer bl.a. til en undersøgelse fra 1986 foretaget af Molven og Vetvik, som viste store problemer med anvendelsen af forvaltningsretten i det sociale arbejde i Norge. Der var hyppige brud på forvaltningsloven navnlig på 10 områder: Sjældent information om sagsbehandlingstider, sjældent besked om nye oplysninger, videregivelse af oplysninger uden borgerens samtykke, ikke oplysning om klageadgang, mundtlige oplysninger blev ikke nedskrevet, mundtlige afslag, næsten aldrig begrundelser for afslag, der blev ikke henvist til retsregler, ikke oplysning om formelle rettigheder, ikke oplysning om nyt materiale i ankesager, følgebrev ikke i kopi til borgeren. Andenæs konkluderer nedslående, at selvom der i kølvandet på Molven og Vetviks undersøgelse blev iværksat en omfattende kampagne for at forbedre forholdene, kunne han konstatere de samme tilsidesættelser af forvaltningsloven 3 år senere.

Andenæs' resultater svarer godt til, hvad der er fundet i nye danske praksisundersøgelser foretaget af Den Sociale Ankestyrelse. Af praksisundersøgelsen fra 2001 fremgår det således, at kun 20 % af landets kommuner følger retssikkerhedslovens regler om helhedsvurdering og orientering af borgeren indenfor 8 uger fra henvendelsestidspunktet, således som retssikkerhedsloven foreskriver. I øvrigt finder Ankestyrelsen anledning til at indskærpe, at reglerne om høringspligt, begrundelser, hjemvisning og ugyldighed skal overholdes. Disse forvaltningsretlige regler indeholder helt overvejende normer, der skal sikre borgerens muligheder for medvirken i sin egen sag – eller med andre ord: sikre etisk autonomi.

Når det gælder det materielle område (altså reglerne om forskellige ydelser), står det ifølge undersøgelsesmaterialet knap så slemt til som på det forvaltningsretlige område. Andenæs afslutter dog sin undersøgelse med at skrive (Andenæs, 1994:154): ”Vi kan altså konkludere med at såvel den formelle som den materielle side ved behandlingen av sakerne er svak, og adskillig svakere enn det som kan aksepteres som en minimumstandard.”

Sammenholder vi Andenæs' materielle resultater med SFI-undersøgelsen om forældre til handicappede børn (Bengtsson & Middelboe, 2001), så siger den titel, som forskerne har valgt, en hel del om resultatet. De kaldte undersøgelsen *Der er ikke nogen, der kommer og fortæller, hvad man har krav på*. I rapporten understreges det, at oplevelsen af manglende information er det mest udbredte problem, hvilket underbygges med en række udsagn fra forældrene, bl.a. dette: ”For uanset at det er en sorg at få et barn med et handicap, kan alt gøres bedre, bare man bliver informeret om ens rettigheder og muligheder. Megen usikkerhed kan afhjælpes med/via information” (Bengtsson & Middelboe, 2001:115).

Sammenfattende viser undersøgelserne, at der i det praktiske sociale arbejde er betydelige problemer med etisk og retlig anerkendelse med de konsekvenser, der følger heraf. Ud fra det begrebsapparat, der er udviklet i det foregående, synes undersøgelserne at understøtte den tese, at socialarbejdernes dømmekraft er domineret af stærke politiske og økonomiske reguleringsformer, som har fortrængt etiske og retlige hensyn. Det er således ikke rimeligt at lægge skylden på de enkelte socialarbejdere. Snarere er der tale om systemproblemer i uddannelsessystemet og i den efterfølgende praksislæring.

At borgerne ikke får deres ret, betragtes normalt som et retssikkerhedsproblem. Dette begreb knytter an til retsstaten. Det er ikke forankret i nogen speciel form for demokrati, men er kendetegnet ved neutralitet over for de politiske magtforhold. Retsstatstanken bygger på forestillingen om et retligt hierarki, hvor de retlige normer indgår i en trinfølge, hvor et lavere trin af normer henter kompetence, og dermed legitimitet, fra de højere. Denne retlige tankemåde har vist sig ikke at kunne sikre etisk pluralisme, eller at borgerne i praksis får deres rettigheder. Vi finder det som nævnt bedre at tale om anerkendelse af borgeren som juridisk person og dermed medlem af retsfællesskabet. Hermed henvises der ikke til et abstrakt begreb om retssikkerhed, men der arbejdes ud fra en antagelse om borgeren som medlem af et konkret retligt fællesskab.

Hos både Habermas, Honneth og Forst er retten, som det er fremgået, en slags værn om borgerens etiske liv. Denne opfattelse understøttes af det forhold, at en væsentlig del af socialretten og forvaltningsretten – herunder retssikkerhedsloven – har til formål at værne om borgerens autonomi og mulighed for selvudfoldelse i mødet med det sociale system. Navnlig Honneth udfolder konsekvenserne af, at borgerne ikke anerkendes som juridiske personer, dvs. udelukkes fra det retlige fællesskab (Honneth 1996:134): "...this type of disrespect typically brings with it a loss of self-respect, of the ability to relate to oneself as a legally equal interaction partner with all fellow humans." Manglende anerkendelse af borgeren som juridisk person underminerer borgerens mulighed for udvikling af selvrespekt. Tendensen indenfor det sociale arbejde til at betragte ret og retsanvendelse som et onde, kan således reelt have medvirket til social uretfærdighed og til social eksklusion af store befolkningsgrupper.

Social dømmekraft i institutionerne

Selv om vi finder, at diskursprincippet indeholder vigtige kritiske potentialer, er det som nævnt vores opfattelse, at princippet er for abstrakt som referenceramme for institutionernes praksis. De diskursive anerkendelsesprocedurer må integreres i en social dømmekraft, der kan være retningsvisende for, hvorledes institutionerne møder borgerne.

I stedet anvender vi det mere konkrete begreb *dømmekraft*. Både Aristoteles og Kant har udviklet filosofier om dømmekraft. De deler den opfattelse, at dét at handle i en konkret situation, ikke er et rent intellektuelt anliggende, men må bygge på en sans for det almene. Hos Aristoteles er denne sans – *phronesis* – en praktisk viden, der bygger på dannelse, mens Kant taler om *sensus communis* som et rent formelt begreb og ideal, der har forbindelse med den æstetiske smag. På andre punkter er de helt uforenelige. Kant har således ikke blik for det praktiske livs betydning, sådan som Aristoteles har. Vores ærinde er ikke at udvikle et begreb om en almen dømmekraft, men derimod om en speciel dømmekraft, der retter sig mod socialt arbejde. Hos Aristoteles og Kant forudsætter en dømmekraft noget alment, noget som læres i livets skole – fx i hjemmet, under uddannelsen, i foreningslivet eller på arbejdsmarkedet – eller et deontologisk præget fællesskab, dvs. noget, man fornuftsmæssigt har pligt til.

Alle mennesker udøver dømmekraft i forbindelse med dagligdagens handlinger og beslutninger. Det kan være, når vi rækker ud efter en kop kaffe eller tager stilling til, hvad vi skal have til middag, eller til de store spørgsmål om fx ægteskab og skilsmisse. Vores dømmekraft – der er afhængig af arv og miljø, uddannelse og

erfaringer – udtrykker anskuelser, vurderinger og stillingtagen og har rod i kropslighed og sanselighed. Denne dømmekraft ændrer imidlertid karakter, når vi indgår i institutionelle sammenhænge. Bauman beskriver rammende dette fænomen således (Bauman, 2001,205):

“En person, der med indre overbevisning foragter tyveri, mord og overfald, kan en dag selv med relativ lethed udføre disse handlinger, hvis vedkommende beordres dertil af en myndighed. Adfærd som er utænkelig hos et individ, der handler på egen hånd, udføres uden tøven, når det sker efter ordre.”

Selv den mest humant indstillede socialarbejder vil – som ansat i en social institution – kunne udøve dømmekraft i strid med de overbevisninger, som bærer den personlige dømmekraft. Det hænger sammen med, at institutionerne påvirker socialarbejderen gennem traditionsbestemte og fagligt bestemte mønstre af fortællinger, normer og rutiner, der overføres fra generation til generation og får bestemte typer af forklaringer og handlinger til at fremstå som indlysende og naturlige. Sådanne traditionsbestemte og fagligt bestemte mønstre af fortællinger, normer og rutiner sammenfatter vi i begrebet *den institutionelle dømmekraft*. Den udgør en slags faglig-moralsk kode for, hvorledes dømmekraft skal udøves på de mange niveauer og faglige områder i institutionen. Den institutionelle dømmekraft sætter således rammen for, hvorledes der skal udøves dømmekraft i det konkrete møde mellem socialarbejder og borger. Den dømmekraft, der sætter sig igennem i dette møde, betegner vi *den sociale dømmekraft*, og den består pr. definition af elementer af den personlige dømmekraft, væsentligt disciplineret af den institutionelle dømmekraft.

Social dømmekraft vedrører spørgsmålet om, hvordan en socialarbejder tænker og handler i mødet med borgeren. Socialt arbejde handler om at sammenfatte mange forskellige slags viden og livserfaringer over en vis periode til noget, der tilfredsstillende den sociale dømmekraft. Borgerens livshistorie, drømme og visioner og socialarbejderens livserfaringer, socialfaglige indsigter og retlige forhold indgår heri. Hertil kommer de vidensformer, som er en følge af, at det sociale arbejde foregår i en offentlig institution. Det drejer sig om politiske, økonomiske, administrative samt vane- og traditionsbundne videns- og magtformer, der sætter grænser for de etiske og omsorgsmæssige dele af det sociale arbejde. Man kan tale om, at det sociale arbejde er spændt ud mellem omsorg og kontrol, eller mellem kærlighed og magt, hvor de omtalte livserfaringer og vidensformer må afvejes i forhold til hinanden. Det er den sociale dømmekraft, der foretager denne afvejning, hvor fantasien – eller narrativiteten – spiller en betydelig rolle. Dømmekraften foretager en faglig og personlig gendigtning af dét, borgeren fortæller, og tilfører på denne måde det sociale arbejde et dynamisk og fremadrettet perspektiv.

Dømmekraft, institutionel- og social dømmekraft, er altså noget, der konkret udøves og skaber praksis i institutionerne. Vi har tidligere vist, hvorledes politiske og økonomiske styringsmedier koloniserer etik og ret. Det har ført til en institutionel dømmekraft, der udtrykker anskuelser, vurderinger og stillingtagen i overensstemmelse med konsekvenserne af denne kolonisering, hvilket får afgørende følger for den sociale dømmekraft. Et *ideal* om en social dømmekraft, som vi udvikler i denne artikel, er noget andet. Det er en normativ model, som har til hensigt at påvirke den konkrete eksisterende institutionelle- og sociale

dømmekraft. Til brug for den videre analyse kan det være hensigtsmæssigt at udfolde det narrative perspektiv nærmere.

Det narrative perspektiv har fokus på borgerens etiske og retlige autonomi i praktisk socialt arbejde. Herved tilføres en historisk dimension, som fx ikke er tilstede i de metodekoncepter og økonomiske modeller, der anvendes på det sociale område. Sociale problemer følger ikke altid velkendte logiske mønstre, men skaber ofte deres egne sammenhænge. De velkendte sondringer mellem kendsgerninger og etik eller det objektive og det subjektive er ikke brugbare, og menneskets sociale relationer kan ikke opdeles i kendsgerninger og værdier. Hermed får fortællingen sin betydning. Den narrative tilgang er særligt velegnet til at kaste lys over komplekse sammenhænge, som sociale problemer indgår i, da vi ved at fortælle om os selv og andre skaber selvindsigt og tilfører verden mening. (Høilund, 2000: Kap. 5).

Borgerens livshistorie fortæller, hvem han eller hun er. Den modsvarer et dybereliggende behov for at forme og give ord til livet i et dagligdags sprog. På samme måde fortæller en journal og socialarbejderens beretning om det sociale arbejde med en borger noget grundlæggende om hans eller hendes faglige selvforståelse. Såvel almenmenneskeligt som fagligt består vores identitet af et hav af fortællinger, som vi har hørt og indoptaget i barndommen, blandt venner og familie, under uddannelse og på arbejdsmarkedet. Når en eller flere fortællinger falder bort – dvs. mister deres indflydelse – eller erstattes af andre, ændrer personen sig. Når fx socialarbejdere over en periode ændrer holdning til prioriteringen mellem etik, jura, politik og økonomi, bygger det efter en narrativ tilgang på en historisk erfaring, hvor nye fortællinger trænger sig på og gør det klart for socialarbejderne, at tidligere fortællinger om etikens og juraens nødvendighed må vige for fortællinger om effektivitet og planlægning.

Efter Habermas' diskursteoretiske procedureregler er en beslutning retfærdig, hvis den bygger på en beslutningsproces, hvor alle berørte parter kan høres og kan fremføre deres meninger under lige vilkår. Der skal være tale om en proces, der løber så længe, at der opstår en enighed, som diskursdeltagerne kan støtte med gensidigt acceptable argumenter. I centrum for diskursteorien står procedurer til sikring af retfærdighed, som Eriksen og Weigård sammenfatter i fire principper om hhv. 1) gyldige normer, 2) regler for fri og retfærdig debat, 3) respekt for individets ukrænkelighed og 4) ligeværdighed samt tilrettelæggelse således, at aktørerne har mulighed for frit og ligeværdigt at udtrykke deres meninger (Eriksen & Weigård, 1999:273). Selvom mange har søgt at omsætte Habermas' diskursteori til en institutionsteori er han selv reserveret overfor et sådant projekt, da det falder udenfor teoriens kompetenceområde. Den befinder sig på et for højt abstraktionsniveau til at kunne give konkret handlingsvejledning (Eriksen & Weigård, 1999:276).

Honneth og Forst tilfører diskursteorien væsentlige elementer navnlig om forudsætningerne for social udvikling og udfoldelse af de fællesskaber, vi som mennesker indgår i. Der mangler imidlertid hos Habermas, Honneth og Forst et mere konkret fundament, som kan gøre rede for, hvordan det er muligt at agere retfærdigt og gensidigt anerkendende i samfundets institutioner. Det betyder ikke, at diskursteorien med de videreudviklinger, som Honneth og Forst har foretaget, ikke er relevant på institutionsniveau. Det er den i høj grad. Hvis den skal være retningsgivende for praktisk socialt arbejde, må den imidlertid tilpasses de specielle

vilkår, som gælder for socialarbejdere, når de skal udøve dømmekraft i konkrete sager i socialforvaltninger.

At diskursteorien ikke uden videre lader sig anvende på institutionsniveau, understøttes af en række undersøgelser af procedurereglers effekt i det sociale arbejde. Navnlig forvaltningsretten indeholder procedurale regler, der søger at sikre borgeren frihed til at kunne sige sin mening på en uafhængig og ligeværdig måde. I særdeleshed retssikkerhedsloven fra 1998 har som mål at styrke den almindelige forvaltningsrets procedureregler (sagsbehandlingsregler) på det sociale område. Alligevel viser de tidligere refererede undersøgelser, som det er fremgået, at disse procedureregler hyppigt tilsidesættes.

Et ideal om at følge bestemte procedurer eller metoder er ikke tilstrækkeligt til at ophæve illegitime strukturer og påvirkninger i det sociale arbejde. Den omtalte kolonisering er sket over tid, hvor en systematisk tilsidesættelse af procedureregler har aflært den sociale profession i at tage etiske og retlige hensyn. Der er udviklet en social dømmekraft, som i højere grad støtter sig til politiske diskurser og økonomisk regulering. Den enkelte socialarbejder kan ikke selv blot vælge at være etisk og give borgerne deres rettigheder. Han eller hun er gennem uddannelse og praksiserfaring socialiseret ind i en verden af meninger og holdninger, med andre ord ind i den institutionelle dømmekraft, som den pågældende ikke selv er herre over. Det betyder, at det opleves naturligt og selvfølgelig at kræve 'noget for noget' af borgeren, der søger om kontanthjælp, selvom det ofte er i strid med både etiske hensyn og socialretten.

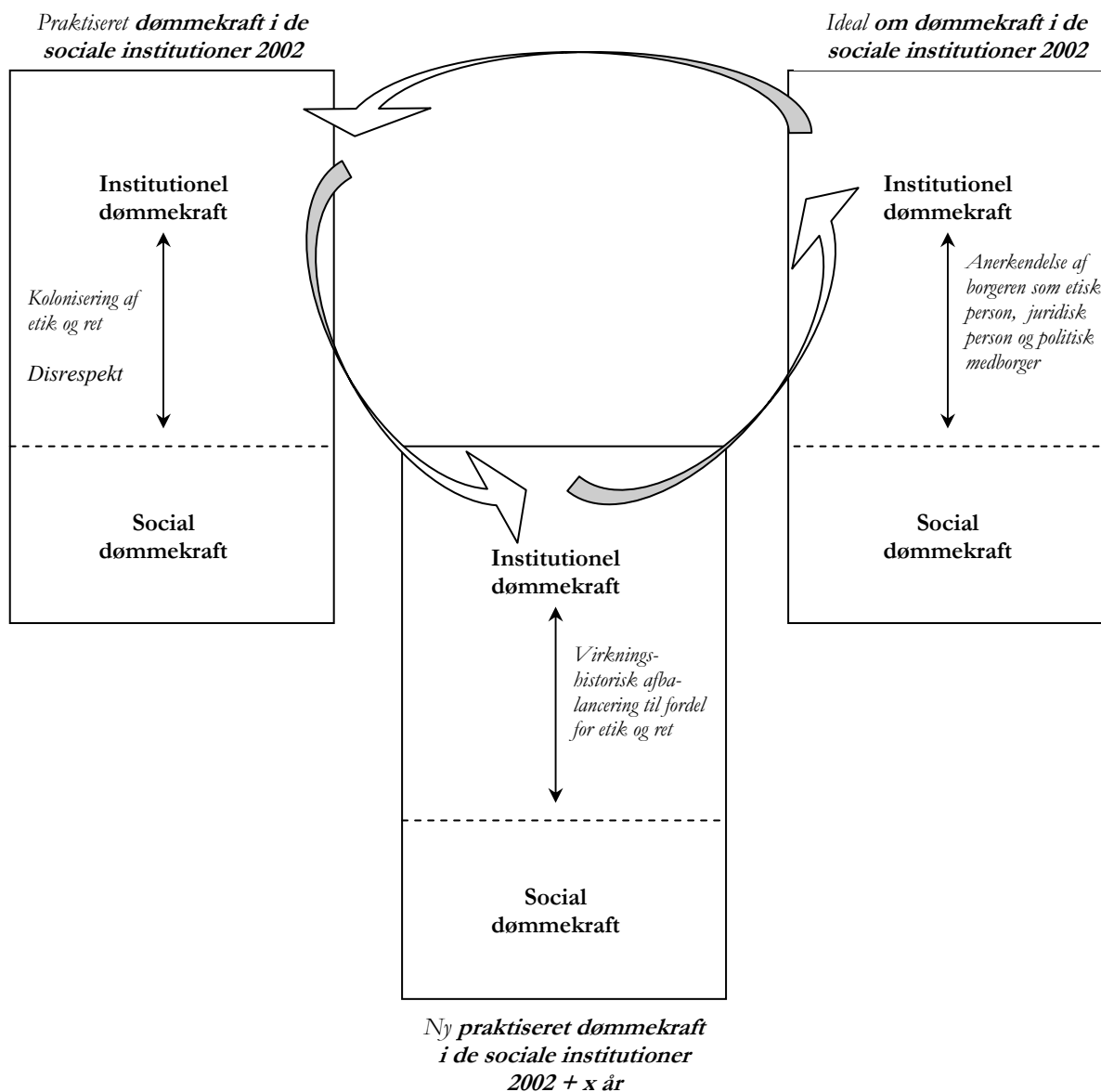
I de sociale institutioner føres der anerkendelseskampe om, hvilke interesser, der skal indgå i den *institutionelle dømmekraft*, der som en slags generaliseret anden er rammen for dømmekraftudøvelse på forskellige niveauer og for de mange fagligheder. Den institutionelle dømmekraft udgør en strukturel og bevidsthedskontrollerende magt, som socialarbejderen dels er underlagt, dels kæmper for at påvirke. Denne anerkendelseskamp, der er en governance-præget interessemediation, drejer sig om institutionelle tænkemåder og praktikker, om prioriteringen af værdier og instrumentelle hensyn, og om hvilken rationalitet og hvilke metoder der skal dominere socialt arbejdes praksis. Anerkendelse af borgerens etiske og retlige autonomi er normalt ikke højt prioriteret i den institutionelle dømmekraft, der i dag sætter dagsordenen.

Når Honneth taler om anerkendelseskampe, er det især den svage borger, der kæmper for anerkendelse, hvis han eller hun mødes med disrespekt. I det daglige sociale arbejde udspiller der sig selvsagt mange af den slags anerkendelseskampe i mødet mellem socialarbejder og borger. I vores model får anerkendelseskampen imidlertid et andet indhold. Som hjælper- og omsorgsgiver må socialarbejderen kæmpe en kærligheds- og anerkendelseskamp ikke imod men for og med borgeren, og som medarbejder i en institution må socialarbejderen deltage i kampen om den institutionelle dømmekraft.

Socialarbejderen indgår således i to forskellige typer af anerkendelseskampe. Den første angår anerkendelse i mødet mellem socialarbejder og borger, den anden angår anerkendelseskampe om indholdet i den institutionelle dømmekraft. Den kritiske normative teori for det sociale arbejde bygger på dette *dobbeltperspektiv*, hvor anerkendelsestanken altså spiller en helt central rolle. Da den institutionelle dømmekraft sætter dagsordenen for den sociale dømmekraft – hvor

socialarbejderen sidder overfor borgeren – kan et ideal om en social dømmekraft ikke realistisk påvirke praksis, hvis ikke den institutionelle dømmekraft anerkender idealet. Vi må altså gå omvejen over institutionelle anerkendelseskampe, der fører til interessemedieringer, hvor anerkendelse af borgeren som etisk og juridisk person er prioriteret. Der er tale om en historisk proces, hvor konkret praksis og idealforestillinger spiller sammen og dialektisk påvirker hinanden. Såvel konkret praksis som ideal er under udvikling i dette forløb. Samspillet er søgt vist i følgende figur:

Fig. 2: Det historisk-dialektiske forhold mellem konkret praksis og kritisk normativt ideal

Som en hermeneutisk cirkelbevægelse påvirker ideal og praksis gensidigt hinanden. Når vi kommer til år 2002 + x, er såvel den praktiserede institutionelle dømmekraft som idealet herom ændret.

De ansatte udgør et fællesskab, der overtager den **institutionelle dømmekraft** som en rolleovertagelse eller overtagelse af en 'generaliseret-anden-dømmekraft'. Den institutionelle dømmekraft er hele tiden under udvikling gennem interessemedierende anerkendelseskampe i institutionen. De almindelige socialpolitiske og socialfaglige anerkendelseskampe i samfundet har stor betydning for de institutionelle anerkendelseskampe.

Alle aktører udøver dømmekraft ud fra deres personlige og faglige engagement.

Betegnelsen **social dømmekraft** anvender vi som betegnelse for den dømmekraft, der udfoldes i mødet mellem socialarbejder og borger. Denne dømmekraft er helt afhængig af den institutionelle dømmekraft.

Retter vi blikket mod det andet aspekt af dobbeltperspektivet – den sociale dømmekraft – indeholder idealmodellen to typer af kampe. Dels en kærlighedskamp, dels en anerkendelseskamp. Kærlighedskampen er en kamp om et minimalt *fællesskab* mellem socialarbejder og borger som fundament for det sociale arbejde. Dette fællesskab er en forudsætning for, at borgeren kan komme til orde i sig egen sag og formulere sin egen vision om det gode liv. Anerkendelseskampen retter sig ikke mod et minimalt fællesskab, men forudsætter dette. Den angår anerkendelse i det konkrete sociale arbejde af borgeren som etisk og retlig person.

En kærlighedskamp udtrykker anerkendelse mellem frie men forskellige mennesker. Socialarbejderen 'kæmper' her for et fællesskab sammen med borgeren, som kan udgøre et alment grundlag for det sociale arbejde. I denne kærlighedskamp trækker socialarbejderen på de erfaringer, som han eller hun har fra de følelsesmæssige relationer mellem forældre og børn og mellem venner, dog uden at borgeren skal være ven med socialarbejderen, da der er tale om en professionel relation. Socialarbejderen må alene forestille sig, at det kunne være en ven eller et familiemedlem, der havde sociale problemer. Navnlig Paul Ricoeur har – under inspiration fra Karl Jaspers – udviklet teorier om kommunikation som kærlighedskampe (Høilund, 1995:83f) hvor det, som hos Honneth og Forst, antages, at mennesket virkeliggøres i samtaler og samspil med andre mennesker. Der er markante lighedspunkter mellem Ricoeur og Honneth. Ricoeurs vision om "aiming at the 'good life' with and for others, in just institutions" (Ricoeur, 1994:172) er klart beslægtet med Honneths sociale udviklingsteori. Forskellen mellem anerkendelseskampe og kærlighedskampe er kampenes hensigt. I anerkendelseskampene er hensigten borgerens positive identitetsdannelse, mens hensigten med kærlighedskampen er et socialt fællesskab som grundlag for en autentisk samtale.

I forhold til diskursteoriens procedurale principper til sikring af retfærdighed bygger den ideelle sociale dømmekraft på et minimalt almenmenneskeligt fællesskab mellem socialarbejder og borger. Det ser vi som forudsætningen for, at relevante diskursive procedurer følges i praksis. Socialarbejderen må kæmpe for dette fællesskab, der ikke opstår af sig selv. Betegnelsen kærlighedskamp kan synes at udtrykke en modsigelse. Kærlighed og kamp opfattes sædvanligvis som modsætninger. Pointen er imidlertid, som talrige undersøgelser viser, at fællesskabet mellem borger og institution ikke fungerer i dag. Der må derfor en kamp til at etablere et socialt og professionelt fællesskab mellem socialarbejder og borger, som kan være platform for det sociale arbejde. Socialarbejderen må kæmpe for at finde tonen i samværet med borgeren, hvilket kræver nærvær, personlighed og autentisk lytten. Herved frisættes borgeren som etisk person og kan via forvaltningsretlige procedureregler og socialt medborgerskab forfølge sin egen vision om det gode liv. Slår kærlighedskampen fejl, er prognosen for det sociale arbejde dårlig. Det vil betyde, at borgeren fratages sine muligheder for at forfølge sin egen vision om det gode liv.

Den institutionelle dømmekraft indeholder kategorier, der fungerer som en skjult dagsorden i samtalen med borgeren. Kærlighedskampen er rettet mod at synliggøre denne dagsorden, således at den ikke som en usynlig hånd styrer samtalen. Hensigten er at lade borgeren komme til orde, så vidt muligt fri af socialarbejderens skjulte dagsorden.

Den sociale dømmekraft kan opfattes som en slags institutionaliseret menneskelighed og faglighed og er som sådan noget andet end socialarbejdernes gode viljer. Den kan sammenfattes i nogle handlingsvejledninger for mødet mellem socialarbejder og borger. I forhold til Habermas er det procedurale diskursprincip søgt revideret på navnlig to punkter. For det første gennem den sammenkædning af etik og ret, som især Forst understreger nødvendigheden af, og for det andet gennem introduktionen af en kærlighedskamp, hvor målet er et minimalt, alment fællesskab mellem borgeren og socialarbejderen. Den ideelle sociale dømmekraft kan herefter inddeles i fire punkter, som alle må være tilstede som en del af en praktisk professionsfornuft – eller som en del af socialarbejderens professionelle beredskab for at modvirke social eksklusion (disrespekt) og for, at man kan tale om social retfærdighed:

- a) Socialarbejderen bør møde borgeren som samfundsborger, dvs. ikke entydigt som fagperson. Første del af kærlighedskampen er en kamp om at tale sammen, eller med andre ord om at finde tonen i samtalen og skabe et oplyst rum, hvor borgeren og socialarbejderen anerkender hinanden som ligeværdige samtaleparter. Det fordrer, at socialarbejderen trækker på sin personlighed, dog uden at blive privat. Der er tale om det første skridt i kærlighedskampen, der sigter på at etablere et socialt fællesskab med borgeren som platform for dennes udfoldelse af etisk autonomi.
- b) Socialarbejderen bør stille sine faglige våben til rådighed for borgeren. Her er tale om både en fortsat kærlighedskamp for et socialt fællesskab og en anerkendelseskamp for borgeren som juridisk og politisk person. Det sker ved, at socialarbejderen konkret taler med borgeren om institutionens praksis og om hans eller hendes rettigheder og pligter. Respekt for borgeren som juridisk person indebærer, at denne sikres en løbende indsigt og medindflydelse på sagens gang. Det forudsætter kendskab til formelle procedurer (sagsbehandlingsregler) og kendskab til indholdet af de sociale ydelser, der kan komme på tale, og til de pligter, som borgeren skal indfri. Borgeren skal opleve sig selv som en del af et retligt fællesskab, hvor han eller hun i samarbejde med socialarbejderen har reel mulighed for at være medforfatter til lovgivningens praktiske udmøntning. I dette forløb må socialarbejderen også fremlægge sine relevante socialfaglige indsigter og sin viden om økonomiske forhold, politiske strategier, vaner og traditioner til drøftelse med borgeren. Formålet med denne del af kommunikationen er at 'ophæve' socialarbejderens skjulte dagsorden eller socialarbejderens kategorier.
- c) Socialarbejderen indestår på institutionens vegne for, at det materiale, der indgår i sagen, dels er tilstrækkeligt og dels er korrekt. Det kan i den forbindelse være nødvendigt at forholde sig kritisk til borgerens oplysninger, dog uden at rammen om det sociale arbejde – fællesskabet – sættes over styr.
- d) Socialarbejderen må aldrig gå på kompromis med sin faglighed. Der bør altid handles således, at socialarbejderen fagligt kan stå inde for sine handlinger overfor et anerkendt socialfagligt fællesskab. Socialarbejderen har et medansvar for institutionens praksis. Det betyder, at han eller hun gennem anerkendelseskampe på sit arbejde må søge indflydelse på institutionens ansigt indadtil og udadtil, dog uden at handle i strid med en

almindeligt accepteret praksis. Socialarbejderen bør deltage aktivt i de institutionelle anerkendelseskampe om den institutionelle dømmekraft, dvs. om hvilke styringsmedier, normer og interesser der skal have indflydelse på det praktiske sociale arbejde, og om hvordan prioriteringen mellem dem skal være.

Den sociale dømmekraft kan således siges at være en vanskelig balance mellem nærhed og distance, mellem at etablere et oplyst rum, sikre borgeren sine rettigheder og kontrollere, om borgeren opfylder sine pligter. Spørgsmålet er, om der går en grænse for anerkendelse af borgeren, og i givet fald hvor. Juridisk må svaret være, at lovgivningen som et minimum skal overholdes (punkt B ovenfor). Vanskeligere bliver det, når det er den etiske anerkendelse af borgeren, der tales om. Skal borgerens egen vision om det gode liv altid og i alle situationer anerkendes? Hvis ikke, hvordan kan det anerkendende element i det sociale arbejde så stadig prioriteres? Dette diskuterer vi nærmere i det følgende.

Grænser for anerkendelse

Anerkendelse af borgerens etiske autonomi er ikke det samme som til enhver tid og i alle situationer at give borgeren dét, han eller hun ønsker. Hovedreglen må være, at borgerens etiske autonomi anerkendes og danner udgangspunkt for det sociale arbejde. Det er i vores optik forudsætningen for menneskelig opblomstring. I nogle tilfælde har socialarbejderen imidlertid pligt til at gå imod borgerens egen vision om det gode liv, fx når den er umoralsk, i konflikt med loven eller til skade for borgeren selv.

Med den skitserede idealmodel for en social dømmekraft, har vi ikke formuleret præcise anvisninger på, hvorledes socialarbejderen bør handle, men dog nogle retningslinjer og principper, som han eller hun bør forholde sig til i det institutionelle møde med borgeren. I de tilfælde, hvor socialarbejderen skønner, at en virkeliggørelse af borgerens vision vil føre til skade og lidelse, ville det være disrespekt, at understøtte denne vision. Det ville være et tegn på, at socialarbejderen havde opgivet kærlighedskampen for et minimalt socialt fællesskab med borgeren. Ligesom gode forældre sætter grænser for deres børn, så de undgår at komme galt af sted, har socialarbejderen pligt til at sætte grænser for borgerne, når han eller hun vurderer, at det vil føre til yderligere nederlag og identitetstab at føje dem. I nogle tilfælde er problemet måske allermest, at borgeren slet ikke har nogle realistiske visioner, som socialarbejderen kan tage udgangspunkt i. Mange vil i hvert fald have svært ved at formulere dem, og socialarbejderen får derfor en mere aktiv rolle som den, der sammen med borgeren og med afsæt i vedkommendes livshistorie finder frem til, hvad der vil være godt for ham eller hende.

Men hvordan afgøres det, om borgerens vision bør tilsidesættes eller korrigeres? Hvordan kan socialarbejderen gå imod borgerens ønsker, uden at konsekvensen bliver, at borgeren vender det sociale system ryggen? Og hvordan kan socialarbejderen sammen med den ressourcervage borger formulere handleplaner og mål for fremtiden, uden at det fører til overgreb mod borgerens etiske autonomi? Der findes ingen metode, der kan give autoritative svar på disse spørgsmål. Svarene afhænger af socialarbejderens dømmekraft.

Det forhold, at socialarbejderen undertiden har pligt til at gå imod borgernes visioner, eller må lede efter noget at gribe fat i, legitimerer under ingen

omstændigheder socialarbejderstrategier, der systematisk sigter på at skyde borgernes visioner ned. At borgerne undertiden har urealistiske forestillinger eller har svært ved at formulere, hvad de gerne vil, retfærdiggør heller ikke interventioner hen over hovedet på dem. Den idealmodel, som vi har udviklet, understreger hvor alvorlige konsekvenser det kan få for borgerne, når disse oplever, at de mødes med disrespekt. En beslutning om at tilsidesætte borgerens vision om det gode liv må derfor træffes på et tungtvejende grundlag og aldrig uden indgående kendskab til borgeren og til det liv, han eller hun lever. Frem for at skyde urealistiske drømme i sæk, drejer kærlighedskampen sig om, at socialarbejderen gør en kraftanstrengelse for at komme borgeren i møde og for at opdage eventuelt skjulte ressourcer. Og når borgeren ikke vil vide af noget af det, socialarbejderen har at tilbyde, må socialarbejderen (som gode forældre) være ved siden af, hvis vedkommende på et senere tidspunkt bliver motiveret. Endvidere må grundlaget for socialarbejderens beslutninger altid lægges åbent frem, som det allerede er blevet understreget.

Hensynet til borgeren selv er naturligvis ikke den eneste grund til at tilsidesætte borgerens egen vision om det gode liv. Anerkendelse af borgerens ret til etisk autonomi kan være i modstrid med både loven og det fælles bedste, og som medansvarlig for institutionens praksis kan sagsbehandleren fx ikke understøtte borgerens identitet som kriminel. Socialarbejderen har pligt til at fortolke loven til borgerens fordel, men han eller hun kan hverken sætte sig ud over loven eller universelle moralnormer, der foreskriver, at de rettigheder, man holder for sig selv, også må gælde for alle andre. Vold, racisme og terror er med andre ord ikke anerkendelsesværdigt.

Som medarbejder i en institution kan socialarbejderen heller ikke agere som 'privatpraktiserende' og lade hånt om institutionens overordnede prioriteringer. Vi har i det foregående gjort op med forestillinger om socialarbejderen som advokat for borgeren og understreget, at socialarbejderen er medansvarlig for institutionens praksis. Han eller hun er derfor forpligtet overfor institutionen og må være loyal overfor dens beslutninger. På den anden side er socialarbejderen forpligtet til at kæmpe for institutionelle praktikker, der understøtter menneskelig opblomstring.

Sammenfatning

I denne del har vi mere konkret trukket på indsigterne fra første del. I praktisk socialt arbejde kan man imidlertid ikke uden videre operere med fire retfærdighedskontekster som Forst, eller med tre anerkendelsesfællesskaber som Honneth. Disse begrebsdannelse, der handler om social retfærdighed og gensidig anerkendelse, må på det institutionelle niveau indgå i en afvejende social dømmekraft, der er en form for praktisk fornuft. I forbindelse med udfoldelsen af det institutionelle niveau forekommer traditionen efter navnlig Habermas og Forst utilstrækkelig. Vi savner især et teoretisk beredskab, der tager hensyn til de forskellige former for nedefra kommende påvirkninger og styringer af sociale processer samt til de nye politiske og økonomiske styringsmediers herredømmeinstrumentarier. Derfor introducerer vi et forstærket hermeneutisk og narrativt perspektiv og en begrebsdannelse om en historisk-dialektisk dannet institutionel dømmekraft, der disciplinerer den sociale dømmekraft, som udfoldes i mødet mellem socialarbejder og borger.

I de indledende analyser viste vi, hvorledes der i nyeste tid er sket en kolonisering af etik og ret, hvilket fører til en institutionel og en social dømmekraft, som

grundlæggende svækker socialt arbejde, der søger at underbygge menneskelig opblomstring. Som modmagt mod denne kolonisering opstiller vi et ideal, der søger at generobre et socialt rum for etisk og retlig autonomi i det institutionelle sociale arbejde. I den forbindelse supplerer vi vores teorigrundlag med forestillingen om en kærlighedskamp, hvor der kæmpes om grundlaget for en autentisk samtale. Diskursprincippet forudsætter autentisk samtale, men har ikke tilstrækkelige anvisninger på, hvad der skal til for, at en sådan samtale kan føres. Her forekommer det os, at forestillingen om en kærlighedskamp, hvor der kæmpes for at finde tonen i samtalen og for at skabe et oplyst rum, er et vigtigt supplement til idealet om anerkendelse af borgeren som etisk og retlig person.

Den praktiske værdi af en kritisk normativ teori for socialt arbejde, således som den mere konkret er udformet i denne del, står og falder med, at de opstillede idealer anerkendes af forskningsmiljøer, af de sociale uddannelsessystemer og af socialarbejdere i praksis. I en tid, hvor markedsmæssige teoridannelser og metoder er stærkt dominerende, er det ingen selvfølge, at en fordring om etisk autonomi som førsteprincip i socialt arbejde vil vinde gehør. Hensigten er imidlertid klar. Den går ud på at begynde en social virkningshistorisk proces, der har til formål at påvirke den institutionelle dømmekraft i retning af de opstillede idealer og derved øge muligheden for, at socialt arbejde reelt kan understøtte menneskelig opblomstring.

I den afsluttende del III skal vi se nærmere på de kræfter, som idealet om en social dømmekraft er oppe imod. Mere korrekt er det måske at sige, at vi i den sidste del søger at analysere de former, som den social kontrol antager i det senmoderne samfunds institutioner.

Del III: Den sociale kontrols former

Vi bilder os ikke ind, at de strukturelle magtforhold, der eksisterer i de sociale institutioner, uden videre bryder sammen, fordi de sammenholdes med en normativ teori for socialt arbejde. En teori om, hvad forskellige former for anerkendelse betyder for et menneskes selvtillid, selvrespekt og oplevelse af selvværd, borteliminerer heller ikke automatisk forskellige former for disrespekt. Det udviklede ideal for en social dømmekraft kan imidlertid stille institutionernes praksis i et kritisk lys og kan bidrage til at forhindre, at den instrumentelle fornuft bliver enerådende.

Når det gælder analysen af dominerende institutionelle magtstrukturer og rationalitetsformer, er det begrænset, hvad der kan hentes hos Habermas, Honneth og Forst. Derimod giver både Bauman og Foucault en vigtig teoretisk underbygning af, hvad det er for en rationalitet (dømmekraft), som vores idealmodel sigter på at afbalancere.

Socialt arbejde som social ingeniørkunst

I *Modernitet og Holocaust* (2001) argumenterer Bauman for, at Holocaust ikke, som det ellers sædvanligvis antages, var et uhyrligt brud med den moderne civilisations fremskridt. Han forfægter tværtimod den tese, at Holocaust var et produkt af den moderne rationalitet, hvor disciplinens ideal (eller lydighedens etik) har en tendens til at fortrænge moralsk ansvarlighed, hvor fysisk og psykisk afstand mellem

handling og konsekvenser suspenderer embedsmændenes (socialarbejdernes) moralske modstand mod umenneskelighed, og hvor tiltroen til rutiner og standardmetoder ofte virker som 'moralske sovepiller', der i særdeleshed er effektive, når ofrene dehumaniseres eller af eksperter klassificeres som mindreværdige (eller uden for pædagogisk rækkevidde).

Det betyder ikke, at Bauman mener, at Holocaust var en logisk følge af det moderne bureaukrati eller den instrumentelle rationalitet. Pointen er, at der i denne rationalitet ikke er nogen mekanismer, der kan forhindre Holocaust-lignende social ingeniørkunst:

”Jeg vil påstå, at den bureaukratiske kultur, der tilskynder os til at betragte samfundet som noget, der skal administreres som en samling af så og så mange 'problemer', der skal løses, eller som en 'natur', der skal 'styres', 'beherskes' og 'forbedres' eller 'omskabes', som en legitim genstand for 'social ingeniørvirksomhed'... udgjorde selve den jordbund, hvori forestillingen om Holocaust kunne slå rødder... Jeg hævder også, at det var den instrumentelle rationalitets ånd og dens moderne bureaukratiske institutioner, der havde gjort de Holocaust-agtige løsninger ikke blot mulige, men eminent 'fornuftige' – og dermed forøget sandsynligheden for, at de blev valgt. Denne forøgede sandsynlighed er mere end overfladisk relateret til det moderne bureaukratis evne til at koordinere et stort antal moralske individers handlinger i deres stræben efter alle slags mål – også de umoralske.” (Bauman, 2001:38f)

Det er ikke vanskeligt at relatere disse generelle formuleringer om modernitetens bagside til praktisk socialt arbejde. Vi har i det foregående beskrevet en udvikling, hvor økonomiske og politiske styringsmedier har koloniseret etik og ret med den konsekvens, at medmenneskelighed og anerkendelse af den enkelte borgers etiske autonomi er blevet svækket. Socialarbejderne er i institutionerne underlagt en institutionel dømmekraft, der i høj grad opfatter socialt arbejde som social ingeniørkunst. Det drejer sig om at løse klienternes problemer – at skabe social forandring – så effektivt, hurtigt og omkostningsfrit som muligt. Målet (eksempelvis straksaktivering) og midlerne (kommunens aktiveringstilbud) er i vid udstrækning politiske målsætninger, som søges implementeret i institutionerne. Disse målsætninger foreskriver retningen for den sociale forandring, som det er den enkelte socialarbejders opgave at følge. De faglige teknikker og metoder får hermed frit spil helt befriet fra nærværets og situationens fortrolighedskundskab.

De tidligere refererede undersøgelser underbygger også Baumans opfattelse af, at moderne institutioner styres af et stærkt politisk-økonomisk magthierarki (lydighedens etik). Både Andenæs' store norske undersøgelse (1994) og Den Sociale Ankestyrelses Praksisundersøgelser (2001) peger entydigt på, at borgernes stærkeste værn om etisk pluralisme – forvaltningsretten – systematisk tilsidesættes. Hermed er ikke sagt, at de sociale systemer er Holocaust-agtige. Pointen er, at den instrumentelle fornuft – navnlig den, der understøttes af økonomi og lokal magt, indvirker på socialarbejderens dømmekraft, så det bliver lettere at legitimere forskellige former for disrespekt.

Bauman minder os om, hvorledes en overdreven tiltro til social ingeniørkunst kan resultere i, at umenneskelighed sættes i masseproduktion. Han understreger hermed både nødvendigheden af en anderledes dømmekraft i samfundets institutioner og udpeger de kræfter, som en sådan dømmekraft er oppe imod. Den vigtigste lære, vi kan drage af hans diskussion af Holocaust, er, at gode institutioner ikke kan sikres i kraft af instrumentelle tænkemåder, teknikker og standardmetoder.

Hvor Bauman (inspireret af bl.a. Hannah Arendt og Emanuel Lévinas) sætter sin lid til en i mennesket iboende etisk evne, og heraf følgende forpligtelse, til at sætte sig i den andens sted, har vi argumenteret for nødvendigheden af en revideret social dømmekraft, der må understøttes retligt og institutionelt. Vi har foreslået et alternativt sprog og nogle retningslinjer for et praktisk socialt arbejde, der kan dæmme op for en yderligere kolonisering af det etiske og retlige fundament for dette arbejde.

Socialarbejderen som disciplinerings teknikker

Foucault afviser idéen om et normativt sprog, som samfundsmæssige praktikker kan holdes op imod. Det hænger sammen med, at moderniteten, samtidig med at den forfægter individets ukrænkelige autonomi, udvikler en lang række teknikker, der retter sig mod intim regulering af det selvsamme individ. Denne regulering er ifølge Foucault indlejret i hele ”det sociale legeme”, hvorfor det er en illusion at forestille sig en kritisk social dømmekraft.

Dét, der interesserer Foucault, er at analysere, hvordan de fremherskende magtviden forhold fører til bestemte italesættelser og definitioner, der er afgørende for, hvad der opfattes som normalt og afvigende, og hvordan samfundet behandler sine afvigere. I sin efterhånden klassiske artikel *Gouvernementality* (Foucault, 1991) viser Foucault, hvordan der siden 1500-tallet har udviklet sig en ny magtform, som han kalder den disciplinerende magt. Det er en usynlig og anonym magt, der som Bentham's Panoptikon omklammer individet og tvinger det til at underlægge sig normalsamfundets krav. Denne governmentality administrerer, beskytter og udvikler borgernes liv og er vævet ind i alle centrale samfundsmæssige institutioner – herunder socialforvaltningerne og socialarbejdernes dømmekraft.

Foucaults studier af det moderne medborgerskab viser således, hvordan sociale praktikker er led i en adfærdsregulering og disciplinering af hele befolkningen. Den moderne stat producerer med andre ord de former for kontrol og selvkontrol, som er nødvendige for at administrere et samfund af frie borgere. I denne stat er loven trådt tilbage og har givet mere plads til et stadigt voksende administrativt apparat. Magten er blevet en diskret og mangfoldig størrelse, der findes overalt – ikke først og fremmest som en straffende magt, men som en normaliserende magt, der også sætter sig igennem i velfærdsstatens behandlingssystemer, ofte uden at behandlerne er sig det bevidst. I denne optik bliver socialarbejderen en disciplinerings teknikker, der agerer i overensstemmelse med dominerende italesættelser og problemdefinitioner.

Foucaults analyser understreger lige så skarpt som Baumans, hvilke barrierer værdier som etisk autonomi og etisk pluralisme er oppe imod i de sociale institutioner. En central pointe er, at det instrumentelle sprog ikke bare præger de sociale institutioner, men er inderliggjort hos den enkelte socialarbejder. Må vi

derfor ikke ende med at give Foucault ret i, at det er en illusion at tale om en alternativ social dømmekraft, der kan udgøre en modmagt til instrumentelle tænkemåder?

Vores svar er naturligvis nej. Foucault giver efter vores opfattelse et præcist signalement af de magtrelationer og former for dømmekraft, der dominerer det nuværende samfund og dets adfærdsregulerende institutioner. En normativ teori for praktisk socialt arbejde må nødvendigvis tage sådanne forhold i betragtning. Medarbejderne i institutionerne er imidlertid ikke udelukkende forvaltere og administratorer, og det er ikke udelukkende institutionens fortælling, der sætter sig spor i deres dømmekraft.

Vi kan følge Foucault så langt, at der ikke kan formuleres et normativt ideal, som er uberørt af dominerende problemdefinitioner og italesættelser. Det opfatter vi som et grundvilkår for menneskelig udvikling og erkendelse. Det menneskelige selv er imidlertid ikke fuldkomment determineret af de fremherskende magt-viden forhold, og selv om en idealmode for en social dømmekraft nødvendigvis må være historisk forankret, kan en sådan model fungere som kritisk referenceramme for det sociale arbejde, der udføres i socialforvaltningerne. Der er under alle omstændigheder brug for normative idealer, som prioriterer nogle værdier frem for andre.

Baumans og Foucaults analyser præciserer, hvad det er for en institutionel dømmekraft, som vores idealmode søger at afbalancere. Det normative ideal udgør et andet sprog, der udfordrer dominerende instrumentelle tænkemåder og praktikker, der kan karakteriseres som social ingeniørkunst eller disciplinerings teknikker. Som sådan er modellen et element i en anerkendelseskamp om, hvilke interesser og normer der skal være styrende for praktisk socialt arbejde.

Institutionelle anerkendelseskampe

Den institutionelle dømmekraft, der i dag dominerer, bryder ikke uden videre sammen, fordi den konfronteres med et andet normativt sprog. Forudsætningen for, at et sådant sprog kan få praktisk betydning, er, at det anerkendes i institutionerne (jf. figur 2). Som vi har været inde på, er anerkendelseskampen derfor ikke kun en kamp for og med borgeren, men også en kamp om institutionaliserede tænkemåder og praktikker – en kamp om hvilke fortællinger, der skal indgå med hvilken vægt i den institutionaliserede dømmekraft.

Vi har påpeget, at målgruppen for vores arbejde især er socialarbejdere, der arbejder i offentlige institutioner. De allerfleste socialarbejdere ved intuitivt og erfaringsmæssigt, at relationen til borgerne mislykkes, når disse oplever, at de sociale myndigheder møder dem med disrespekt. Omvendt er de bevidste om, at det ofte fører til menneskelig opblomstring, når det lykkes at anerkende borgeren som et ligeværdigt og værdifuldt menneske. Den gensidige anerkendelse forudsætter som nævnt, at der opstår et lille autentisk fællesskab mellem borger og institution.

Når socialarbejderen agerer i de sociale institutioner, er der imidlertid en tendens til, at denne erfaringsbaserede indsigt tilsidesættes til fordel for den dømmekraft, der dominerer i institutionen (jf. også Bauman, 2001:205). Følgen bliver disrespekt overfor borgeren og en dårlig prognose for det sociale arbejde. Som medansvarlig

for institutionens praksis har socialarbejderen i vores optik pligt til at forholde sig reflektivt til denne praksis og til at kæmpe for institutionelle tænkemåder og praktikker, der understøtter menneskelig opblomstring.

Med påpegningen af, at frontmedarbejderne i socialforvaltningerne er en central målgruppe for artiklen, har vi ikke udpeget en bestemt professionsgruppe til at være bærer af humanistiske værdier, der sigter på at styrke ret og etik som styringsmedier i socialt arbejde. En vigtig pointe er netop, at systemimmanente tænkemåder, der langt hen ad vejen kan karakteriseres som social ingeniørvirksomhed og disciplinerings teknikker, præger alle de faggrupper, der arbejder med socialt arbejde, ligesom de præger socialpolitikken og forskningen i socialt arbejde.

Den institutionelle anerkendelseskamp må derfor føres på mange niveauer, og selvom vi opfatter de sociale praktikere som vigtige aktører i denne kamp, er det også en kamp om socialpolitikens indhold og om tilgange og forforståelser i forskningen i socialt arbejde. Vi håber derfor med denne artikel at have formuleret nogle retningslinjer, der også vil sætte sig spor i det socialpolitiske landskab og i den måde, hvorpå politikere og socialfaglige ledere tænker og taler om socialt arbejde. Ligeledes kan artiklen læses som et forsøg på at fremme den forskningsmæssige interesse for etik og ret, da disse medier ikke bare er lavt prioriterede i praktisk socialt arbejde, men også i forskningen i socialt arbejde.

Sammenfatning

I denne sidste del af artiklen har vi understreget, hvad det er for nogle kræfter i de sociale institutioner, der udgør en barriere for anerkendelsen af borgeren som etisk og juridisk person. At være kritisk overfor institutionelle magtforhold og instrumentelle tænkemåder er ikke en nedvurdering af faglighed og metoder i praktisk socialt arbejde. Snarere er det en skepsis overfor en social ingeniørvirksomhed, som ikke bygger på dialog med borgerne, en kritik af disciplinerings teknikker, der lader hånt om borgernes perspektiver på det gode liv, og en modvilje mod normaliseringstiltag og standardiserede løsninger. Det er ikke anerkendelse, når man i aktiverings- og integrationspolitikken forsøger at tilpasse borgere til det statistisk set normale liv og arbejder på at lave skæve og anderledes mennesker om til noget, de ikke er, aldrig kan blive og dybest set heller ikke ønsker at være. Det er det modsatte af anerkendelse af etisk pluralisme.

Frem for en integration, der drejer sig om disciplinering eller normalisering, lægger Honneths og Forsts anerkendelsesbegreber op til dét, nogle har kaldt *differentieret* social integration (Fx Juul, 1996 og 2002, Juul Kristensen, 1997). Det er en integration, der anerkender alle menneskers ret til at deltage i fællesskabet, men ikke nødvendigvis på samme måde – en integration, der bygger på etisk pluralisme og respekt for forskellighed.

Det er netop en udfordring til socialarbejdernes faglighed og til de institutioner, som det sociale arbejde udføres i. En faglig udvikling, der er i overensstemmelse med anerkendelsesprincippet kan ikke gennemføres hen over hovedet på borgeren. Der er nærmere tale om en hermeneutisk, historisk og samfundsmæssig proces, hvor et helhedsperspektiv over tid har mulighed for at påvirke praksis i institutionerne. Vores idealmodel for en social dømmekraft indeholder således potentialer til rekonstruktion af forståelsesrammen for det praktiske sociale arbejde.

Her kan den udviklede kritiske teori betragtes som en del af en hermeneutisk cirkel, hvor helhedsperspektivet (kærligheds- og anerkendelseskampen) reflekterer delene (det konkrete sociale arbejde) og dermed skaber en revideret helhedsforståelse. En ændring i institutionelle tænkemåder er efter vores opfattelse forudsætningen for, at det sociale arbejde kan føre til menneskelig opblomstring.

Litteratur:

- Andenæs, K. (1994): *Sosionomers rettsanvendelse i Sosialrett og retts sosiologi*, Institutt for retts sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Arendt, H. (1995): *Eichmann i Jerusalem. En beretning om det ondes banalitet*. Pax. Oslo.
- Aristoteles (1985): *Nicomachean Ethics*. Translated by Terence Irwin. Hackett Publishing Company. Indianapolis/Cambridge.
- Bauman, Z. (1993): *Postmodern Ethics*. Cambridge. Polity Press.
- Bauman, Z. (2001, 2. udgave): *Modernitet og Holocaust*. Hans Reitzels Forlag.
- Bengtsson, S. & Middelboe, N. (2001): *Der er ikke nogen der kommer og fortæller hvad man har krav på – forældre til børn med handicap møder det sociale system*. Socialforskningsinstituttet.
- Bukdahl, Jørgen K. (1996): *Introduktion til Hegel*. Philosophia.
- Christensen, S. (1996): *Den utvungne moral – om postmoderne etik hos Gilles Lipovetsky og Zygmunt Bauman*. I Kultur & pædagogik. Redigeret af B. Pécseli. Socialpædagogisk Bibliotek.
- Cohen, J. L. & Arato, A. (1994): *Civil Society and Political Theory*. The MIT Press. Cambridge Massachusetts and London.
- Copleston, S. J. Frederick (1985): *A History of Philosophy*. Volume I. An Image Book. Doubleday. New York and London.
- Den Sociale Ankestyrelse (2001): *Praksisundersøgelser*.
- Dübeck, I. (1997): *Personers rettigheder. Om individets fysiske og psykiske integritet, selvbestemmelsesret og identitet*. Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Egelund, T. & Hillgaard, L. (1997): *Socialrådgivning og social behandling*. Socialpædagogisk Bibliotek.
- Eriksen, E. O. & Weigård, J. (1999): *Kommunikativ handling og deliberativt demokrati. Jürgen Habermas' teori om politik og samfund*. Fagbokforlaget.
- Eskelinen, L. & Koch, A. (1997): *Samspelet mellem den enkelte borger og socialforvaltningen*. AKF.
- Etzioni, A (1994): *The Spirit of Community. The Reinvention of American Society*. A Touchstone Book.
- Forst, R. (2002): *Contexts of Justice. Political Philosophy beyond Liberalism and Communitarianism*. University of California Press.
- Foucault, M. (1991): *Gouvernementality. The Foucault Effect*. University of Chicago Press.
- Fukuyama, F. (1993): *Historiens Afslutning og det sidste menneske*. København 1993.
- Greve, C. (red.) (2001): *Offentlig ledelse og styring i bevægelse*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Habermas, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handlens I*. Frankfurt a. M. Band I.
- Habermas, J. (1998): *Between Facts and norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Hartnack, Justus (1979): *Fra Kant til Hegel. En nyfortolkning*. Berlingske Leksikon-Bibliotek.
- Honneth, A (1996): *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Høilund, P. (1995): *Retsanvendelsens etik. Om dømmekraft*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Høilund, P. (2000): *Socialrettsfilosofi. Retslære for socialt arbejde*. Socialpædagogisk Bibliotek.
- Juul, S (1996): *Sårbarhedsskabende træk i det moderne samfund*. Socialforskningsinstituttet.
- Juul, S (2002): *Modernitet, velfærd og solidaritet – en undersøgelse af danskernes moralske forpligtelser*. Hans Reitzels Forlag.

- Juul Christensen, C. (1997): *Gensidig integration. Ansatser til en teoretisk tilgang til differentieret social integration*. I Sammenbrud eller sammenhold. Nogle udviklingstendenser for velfærdssamfundet. Redigeret af T. J. Helgand m.fl. Akademisk Forlag.
- MacIntyre, A. (1985): *After Virtue. A Study in Moral Theory*. South Bend. University of Notre Dame Press. Indiana.
- Payne, M. (2001): *Det sociale arbejdes identiteter under forandring*. I Uden for nummer, nr. 3.
- Ricoeur, P. (1994): *Oneself as Another*. The University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (1988): *Time and Narrative*. Volume 3. The University of Chicago Press.
- Socialministeriet (2001 A): *Arbejdsevne metode. Metode til beskrivelse, udvikling og vurdering af arbejdsevne*.
- Socialministeriet (november 2000 - juni 2001 B): *Bruger- og pårørendeinddragelse på det sociale område*. Rapport fra intern projektgruppe.
- Wind, H. C. (1998): *Anerkendelse. Et tema i Hegels moderne filosofi*. Aarhus Universitetsforlag

RESEARCH PAPERS from the Department of Social Science

To obtain a copy:

The papers can be downloaded free from the following address:

<http://www.ssc.ruc.dk/>

Paper-ready copies can also be obtained at a price of 40 DKK

Request and order for paper-ready copies can be made to the following address:

Secretary Janni Villadsen

Department of Social Sciences

Roskilde University

P.O box 260

4000 Roskilde

Phone +45 4674 2597

Fax + 45 4674 3080

Research Paper no. 1/00

Birgit Jæger
SCOT in Action

Research Paper no. 2/00

Leopold Galicki
Det Sociologiske Værksted

Research Paper no. 3/00

Anders Mathiesen
Nyliberalismen – og de 'stærke' ledere

Research Paper no. 4/00

Eva Sørensen & Jacob Torfing
Kompetenceudvikling i Danmark

Research Paper no. 5/00

Susana Borrás
Science, technology and innovation in European Politics

Research Paper no. 6/00

Lars A. Engberg
Social housing in Denmark

Research Paper no. 7/00

John Andersen
Køn, klasse og ligestilling

Research Paper no. 8/00

Anne Reff Pedersen, Svend Bayer og Nina Middelboe
En præsentation af KIT
- At arbejde med kvalitative interview via lyd

Research Paper no. 9/00

Povl A. Hansen och Göran Serin
Industrins teknologistruktur i
Öresundsregionen

Research Paper no 10/00

Jesper Jespersen
ØMUéns politiske økonomi

Research Paper no 11/00

Jesper Jespersen
Makroøkonomisk teori og ØMUén

Research Paper no 12/00

Lars Fuglsang
Three perspectives in science,
technology and society studies (STS)
in the policy context

Research Paper no 13/00

Jacob Torfing
Velfærdsstatens diskursivitet

Research Paper no 14/00

Christel Stormhøj
Feminist politics after
poststructuralism

Research Paper no 15/00

Anders Chr. Hansen
Critical Assumptions in Estimation
of Non-Renewable Resource Capital
Consumption

Research Paper no 16/00

Anders Chr. Hansen
Environmental Kuznets Curves
and some Danish Experiences

Research Paper no 17/00

Ada Scupola
Marketing In the Electronic
Marketplace: A Complementarity
Approach

Research Paper no 18/00

Povl A. Hansen & Göran Serin
Lavteknologiske produktioner,
materialer, innovationer og
konkurrenceevne.
- eksempler fra den danske
metalemballageindustri

Research Paper no 1/01

Karina Sehested
Investigating urban governance -
from the perspectives of policy
networks, democracy and planning

Research Paper no 2/01

Sven R. Larsson
Price stickiness and consumption
hedging

Research Paper no 3/01

Helle S. Andersen
What role does trust play in networks
steering?

Research Paper no 4/01

John Andersen
From Urban Movement to
negotiated Entrepreneurialism.

Research Paper no 5/01

Hans Aage
Transition til Demokrati og velstand

Research Paper no 6/01

John Andersen & Lars Bohn
Kgs. Enghave - by, beboere og trafik

Research Paper no 7/01

Bent Greve
Labour Market Issues in the
European Community

Research Paper no 8/01

Anders Chr. Hansen
Den grønne budgetreform I
Danmark

Research Paper no 9/01

Torben Bech Dyrberg
Foucault's overarching
Concept of power as governmentality

Research Paper no 10/01

Jesper Jespersen
John Maynard Keynes (1883-1946)
Århundredets makroøkonom

Research Paper no 11/01

Susana Borrás & Michael Kluth
Integration in times of instability:
Exchange rate and monetary co-
operation in Mercosur and the EU

Research Paper no 12/01

Ada Scupola
The Impact of Electronic Commerce
on Industry Structure-The Case of
Scientific, Technical and Medical
Publishing

Research Paper no 13/01

Udgået

Research Paper no 14/01

Jacob Alsted
Models of human motivation in
sociology

Research Paper no 15/01

Lars Bohn
Magt og demokrati

Research Paper no 16/01

Søren H. Jensen & John Andersen
The Orestadproject – urban
revitalisation?

Research Paper no 17/01

Anders Chr. Hansen
Den grønne budgetreform i Europa

Research Paper no 18/01

Birgit Jæger
Strengths and Weaknesses of
Constructivistic Studies of
Technology

Research Paper no 19/01

Torben Bech Dyrberg
Racist, nationalist and populist trends
in recent danish politics

Research Paper no 01/02

Anders Chr. Hansen
Overforbrug og bæredygtig udvikling

Research Paper no 2/02
Eva Sørensen
Netværksdemokratiet i byen

Research Paper no 3/02

Kampen om rummet
- om trafikpolitik og kvarterløft i
Kgs. Enghave

Research Paper no 4/02

Levevilkår og trafik i Kgs. Enghave
- resultater af en spørgeskema-
undersøgelse

Research Paper no 5/02

Sven R. Larson
Consumption Hedging as a
Means of Uncertainty Management

Research Paper no 6/02

Prof. Bent Greve
Is a supranational strategy for social
inclusion possible?

Research Paper no 7/02

Trine Nordgaard
Rum, magt og mobilitet

Research Paper no 8/02

Anders Mathiesen
Sociologiske feltanalyser

Research Paper no 9/02

Anders Mathiesen
Rapport fra Feltanalysespeciale-
workshopén på Socialvidenslab